

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

бакалавра

на тему: **«ПІДГОТОВКА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ДО
СТВОРЕННЯ СІМ'Ї»**

Виконала: студентка 4 курсу, групи
6.2319-сп, спеціальності 231
«Соціальна робота» освітньої
програми «Соціальна педагогіка»
А. Ю. Клеменко

Керівник: кандидат педагогічних наук,
доцент Ю. Р. Мацкевіч

Рецензент: доктор педагогічних наук,
професор О. В. Пономаренко

Запоріжжя

2023 рік

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Мацкевіч Ю.Р.	16.10.22	27.11.22
Розділ 1	Мацкевіч Ю.Р.	04.12.22	30.01.23
Розділ 2	Мацкевіч Ю.Р.	31.01.23	13.03.23
Висновки	Мацкевіч Ю.Р.	03.04.23	28.04.23
Додатки	Мацкевіч Ю.Р.	08.05.23	21.05.23

7. Дата видачі завдання 5 жовтня 2022 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	вересень-жовтень	виконано
2	Написання вступу	листопад	виконано
3	Написання першого розділу	грудень-січень	виконано
4	Написання другого розділу	січень-березень	виконано
5	Написання висновків	квітень	виконано
6	Оформлення додатків	травень	виконано
7	Оформлення роботи, рецензування	травень-червень	виконано
8	Захист	червень	

Студентка

(підпис)

Клеменко А. Ю.

(прізвище та ініціали)

Керівник роботи

_____

(підпис)

Мацкевіч Ю. Р.

(прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер

_____

(підпис)

Мацкевіч Ю. Р.

(прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 57 с., 6 таблиць, 2 рисунки, 46 джерел, 5 додатків.

Об'єкт дослідження: процес підготовки студентства до створення сім'ї.

Предмет дослідження: зміст та методи підготовки студентської молоді до створення сім'ї.

Мета дослідження: розробити програму підготовки студентської молоді до створення сім'ї та подружньо-сімейного життя.

Методи дослідження: теоретичний аналіз наукової літератури та нормативної документації, опитування, анкетування, статистичний аналіз даних, спостереження, узагальнення та порівняння результатів експерименту.

Теоретичне значення роботи полягає у ґрунтовному аналізі інституту сім'ї, тенденцій створення сімей серед студентів та специфіки функціонування сучасних студентських сімей, а також охоплює визначення компонентів і чинників формування готовності до створення сім'ї та актуалізацію організації спеціальної сімейної підготовки для студентської молоді.

Практичне значення роботи полягає у емпіричній діагностиці актуального рівня готовності студентів до створення сім'ї, а також розробці цілеспрямованої та комплексної програми підготовки молоді до створення сім'ї та початку подружньо-сімейного життя.

Галузь використання: заклади вищої освіти, ліцеї, коледжі, технікуми та загальноосвітні школи.

СІМ'Я, СТУДЕНТСЬКА МОЛОДЬ, ШЛЮБ, СТУДЕНТСЬКА СІМ'Я, ГОТОВНІСТЬ ДО СТВОРЕННЯ СІМ'Ї, СІМЕЙНА ПІДГОТОВКА, ПРОГРАМА ПІДГОТОВКИ ДО СТВОРЕННЯ СІМ'Ї.

SUMMARY

Klemenko A. J. Preparing Students' Youth to Start a Family.

The qualification work consists of introduction, 2 parts, findings, list of literature (46 items, 4 of foreign origin), 5 addendums on 13 pages. The total volume of the qualification work is 75 pages, of which 57 pages are the main text. There are 6 tables and 2 illustrations.

The qualification work gives both theoretical generalization and description of the experimental research based on the problem of readiness and preparation of students for a family creation. This investigation attempts to clarify modern trends in the family formation of a given age with the addition of its specific of the functioning. Furthermore, it reveals the essence, structure and features of readiness for family and determines the current level of student preparation for the beginning of family life. This work introduces a special family training program, which is aimed at increasing the versatile awareness of young people, as well as the formation of family maturity, competence and comprehensive readiness of students to create their own family.

The research object: the process of preparing students' youth to start a family.

The research subject: content and methods of preparing students to start a family.

The research purpose: to establish a program of preparing students to start a family and married life.

The research tasks:

- 1) to reveal the essence of the key concepts of the topic and explore family start trends among students (specifics and features of their functioning);
- 2) to analyze the structure and particular qualities of the formation readiness for the family;
- 3) to substantiate research methods and diagnose the current level of students' readiness for family life;

4) to determine the components and directions of preparation of students' youth to start a family.

The part 1 "Theoretical backgrounds for studying the problem of preparing student' youth for a family start" describes the essence and characteristics of the notions, such as "family", "marriage", "preparation" and "readiness" for the creation of a family, considers peculiarities and trends in the creation of students' families, taking into account the specifics of their functioning.

The part 2 "The content, forms and methods of preparing students' youth to start a family and married life" reveals the results of consultive and formative stages of the experimental work on preparing student youth for the creating a family. Getting deeper, this research substantiates different diagnostic methods of studying students' readiness to create a family, investigates the current level of student training and develops a special program of students' comprehensive preparation for a family.

Key words: family, student youth, marriage, student family, family readiness, family preparation, family training program.

ЗМІСТ

Вступ.....	8
Розділ 1. Теоретичні основи дослідження проблеми підготовки студентської молоді до створення сім'ї.....	15
1.1 Визначення сутності та характеристики понять «сім'я», «шлюб», «підготовка» та «готовність» до створення сім'ї у сучасній науці.....	15
1.2 Аналіз тенденцій створення сімей у студентські роки та специфіки їх функціонування.....	22
1.3 Структура та особливості процесу формування готовності до створення сім'ї.....	27
Розділ 2. Зміст, форми та методи підготовки студентської молоді до створення сім'ї та подружнього життя.....	33
2.1 Обґрунтування діагностичних методик дослідження готовності студентів до створення сім'ї.....	33
2.2 Вивчення рівня готовності студентства до створення сім'ї	37
2.3 Програма підготовки студентської молоді до створення сім'ї.....	45
Висновки.....	54
Список використаних джерел.....	58
Додатки.....	63

ВСТУП

Сім'я споконвіків відіграє пріоритетну людську цінність та посідає важливе місце у житті кожної особистості. Процес створення та існування сім'ї, як багатофункціонального соціального інституту, з року в рік привертає велику увагу науковців та практиків різних галузей знань. Це зумовлюється тим, що саме сім'я, незалежно від періоду чи епохи, завжди була та буде важливим етапом життя людей, первинним осередком соціалізації кожної особистості, а також невід'ємним елементом існування будь-якого суспільства.

Роль сім'ї у функціонуванні та розвитку суспільства неможливо переоцінити: вона продукує основи духовності, моральності, культури, а також визначає традиції та цінності народу. Не даремно важливість цього феномену неодноразово було описано видатними науковцями, мислителями та філософами різних часів. Зокрема відомий французький письменник ІХ століття, Оноре де Бальзак, писав: «Сім'я завжди буде основою суспільства», і з цим неможливо не погодитись.

Останнім часом, в умовах наростання загальнокрисової ситуації в нашій країні, що супроводжується постійними суспільними змінами, перетвореннями та соціально-психологічними потрясіннями, значно знижується життєвий рівень більшості українських сімей. Така соціально-економічна нестабільність, прогресування демографічних криз, ріст безробіття призводять до порушення функціонування сімей: деформації шлюбно-сімейних процесів, спад адаптаційних можливостей сім'ї, підвищення кількості розлучень, особливо серед молоді, зростання кількості неповних сімей тощо. Окреслені тенденції, на фоні складних реалій нашого життя, кардинально трансформують сучасні молодіжні уявлення, погляди та ставлення, зокрема студентської молоді, до явища сім'ї, а також негативно відбиваються на усвідомленні молоддю важливості даного феномену, їх бажанні та готовності створити власну сім'ю.

Аналіз сучасних трансформаційних процесів демонструє щорічне

наростання безлічі кризових явищ у шлюбно-сімейних стосунках, серед яких: падіння престижу створення сім'ї, загострення проблеми ранніх вагітностей, що зумовлені акселерацією початку статевого життя та змінами моделей статевої поведінки, невідповідність соціального та статевого дозрівання молоді, підвищення кількості захворювань, що передаються статевим шляхом (ЗПСШ), гендерний інфантилізм, розмивання ціннісних орієнтацій молоді щодо репродуктивних функцій (неправильні репродуктивні установки), дестабілізація шлюбно-сімейних взаємин, зміщення ставлення до сексуальності, статевої моралі, сексу, а також ігнорування суспільством дошлюбного та сексуального виховання підлітків та молоді. Тому, зважаючи на постійне наростання та загострення окреслених негативних тенденцій в українському суспільстві, проблема формування усвідомленого, обізнаного та готового майбутнього сім'янина шляхом загально-комплексної підготовки сучасної молоді до створення сім'ї та початку сімейної життя набуває, на нашу думку, першочергової актуальності на сьогоднішній день.

За статистикою більшість молоді, зокрема студентів, не прагне вступати у шлюб зі своїм партнером, незважаючи на їх спільне проживання та тісні стосунки. Безсумнівно, неодружені сімейні пари – явище досить не рідке у сучасному індустріальному та урбанізованому українському суспільстві, де з кожним роком все більше актуалізується пріоритет молодого покоління на позашлюбні сімейні відносини. Дана тенденція підтверджується статистичними даними: відсоткова частка студентської молоді віком 18–23 роки, які були в офіційному шлюбі становила: у 2016 році – 45 %, у 2018 році – 39,6 %, у 2020 році – 32,4 %, а у 2022 році взагалі знизилась удвічі порівняно з попереднім роком. Нажаль, поширення стосунків у незареєстрованому шлюбі, будучи вигідними, легкими та гнучкими для молоді, негативно відбивається на показника стабільності інституту сім'ї та урегульованості шлюбно-сімейних взаємин.

Паралельно погіршується ситуація із захворюваністю ВІЛ/СНІДом в Україні (2018 рік 224 тис. ВІЛ-позитивних людей, 2019 рік – 563 випадки ВІЛ-

інфекції, 2020 – 1 289 діагностованих пацієнтів на ВІЛ/СНІД хворобу). Саме категорія молодь, через деформації сексуальної культури, поліпартнерські стосунки та незахищені статеві акти, найбільше підпадає під суб'єктів поширення інфекції та стає потенційними об'єктами ВІЛ/СНІД захворюваності. Тож, на фоні підвищення кількості незареєстрованих шлюбів, ЗПСШ та розпадів молодих пар, великого значення у теоретичних і практичних дослідженнях набувають проблемні питання організації спеціальної підготовки задля становлення і функціонування міцних, здорових та стабільних сімей.

Підвищення кількості розлучень молодих пар, а саме сімей студентів, зазвичай пояснюється низьким рівнем підготовленості особистостей, психологічною напруженістю у стосунках, необдуманими вчинками або їх несвідомим ставленням до створення сім'ї. Кожна третя молода пара (за даними Державної статистики України), яка створила сім'ю чи, навіть, уклала шлюб за студентські роки у майбутньому не продовжила спільного сімейного життя. Це зазвичай пояснюється низьким рівнем знань та навичок сімейного життя у молоді, складнощами взаємодії один з одним, конфліктністю, необізнаністю з питань свідомого батьківства, виховання дитини, розподілу сімейного бюджету, ролей та обов'язків, а також відсутністю позитивного прикладу стосунків у родині батьків. Більш того, дослідження показують, що майже чи не кожен студент має, здебільшого, поверхневі уявлення про функціонал сім'ї та особистісні якості, що важливі й необхідні для щасливого подружнього життя. Усе зазначене підтверджує існування досить актуальної проблеми, яка формує необхідність ефективного подолання негативних тенденцій шляхом організації комплексної підготовки студентської молоді до вступу у сімейне життя.

Існує низка міжнародних і державних документів, а також законодавчих актів, що регулюють підтримку створення сімей та покращення їх функціонування. Вони окреслюють питання формування готовності та адаптації до очікуваних змін, пов'язаних із сім'єю та шлюбом, подолання психологічного навантаження, кризових періодів та формування внутрішньої готовності до подружнього життя. Такі документи слугують ґрунтовною базою

для кожної молодої особистості, знання яких сприятиме розумінню власних прав, формуванню обізнаності з питань де, коли та яким чином можна отримати допомогу, підтримку чи консультацію, а також, безперечно, стануть одним з важливих елементів підготовки до шлюбу.

Серед державних нормативно-правових документів слід виділити такі: Сімейний кодекс України, Конституція України, Указ Президента «Про соціально-економічну підтримку становлення та розвитку студентської сім'ї», Закон України «Про освіту», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» та ін., що сприяють становленню та функціонуванню сімей серед студентів.

До міжнародних документів належать: Загальна Декларація ООН про права людини (1948 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Всесвітня Декларація про освіту для всіх тощо, які постають гарантом додержання прав і свобод кожної особистості.

Аналіз літературних джерел та досліджень підтвердив, що починаючи з давніх часів науковці цікавилися проблемами підготовки дітей, молоді, студентства до подальшого самостійного сімейного життя. Ще праці античних мислителів та філософів, таких як Платон та Арістотель, а також класиків зарубіжної та вітчизняної педагогіки та психології, зокрема Я.-А. Коменського, Д. Локка, К. Ушинського, П. Лесгафта, А. Макаренка, А. Харчева, А. Варги, А. Кравченка, В. Петровського, А. Капської, були спрямовані на розгляд важливості підготовки до шлюбно-сімейних відносин та подружнього життя.

Так чи інакше, у нашому суспільстві питання підготовки молоді до подружнього життя займає досить високу позицію, все більше зацікавлюючи фахівців соціально-педагогічної та соціально-психологічної сфер. Сучасні наукові дослідження зорієнтовані на ґрунтовний аналіз окремих аспектів компонентів готовності разом з розглядом основних чинників та передумов формування міцних сімей даною віковою категорією (студентства). Відтак, найвідомішими дослідниками, які вивчали різні аспекти формування готовності до створення сім'ї є: Н. Островська, М. Ярмаченко, Є. Потапчук, А. Сидоренко,

С. Шнейдер, Р. Федоренко, В. Захарченко, Т. Демидова, Н. Тимошина, С. Шуман, С. Максименко, Л. Долинська, В. Сисенко, Л. Михайлова. Концепції формування уявлень про сім'ю досліджували Г. Келлі та В. Петренко. Питання рушійних факторів, що впливають на ставлення студентської молоді до одруження (мотивація, установки, якості особистості сім'янина, уявлення тощо) розглядали В. Андрущенко, Т. Цюркало, І. Арабова, Д. Луцика, В. Барський, В. Зацепіна, А. Прихожан, О. Іванова, Т. Кириленко та ін.

Згідно з твердженнями більшості дослідників, саме цей період життя – студентські роки – є найбільш бурхливий, швидкозмінний та, одночасно, для початку сімейних сімейного життя, непростий етап. Він супроводжується зміною способу, сенсу, цілей життя, появою широкого кола труднощів, до яких зазвичай не усі готові. Як наслідок, виникають проблеми у стосунках: конфлікти, тиск, небажання продовжувати спільне сімейне життя, сварки та, навіть, розлучення. Саме тому виникає нагальна потреба у професійній підготовці студентської молоді до формування сім'ї та профілактиці кола побоювань, пов'язаних з майбутньою зміною всього способу життя.

Отже, можна наголосити на актуальності обраної теми дослідження, оскільки формування готовності студентської молоді до створення сім'ї шляхом організації комплексної теоретично-практичної підготовки є запорукою становлення міцних, благополучних та психологічно здорових молодих сімей, а також постає важливою умовою сприятливої соціалізації кожної молодої особистості та слугує важливим чинником зміцнення стабільності молодих сімей у майбутньому.

Об'єкт дослідження: процес підготовки студентської молоді до створення сім'ї.

Предмет дослідження: зміст та методи підготовки студентської молоді до створення сім'ї.

Мета дослідження: розробити програму підготовки студентської молоді до створення сім'ї та подружньо-сімейного життя.

Задля досягнення мети, нами були поставлені такі **завдання:**

1) розкрити сутність ключових понять теми та дослідити тенденцію створення сімей у студентські роки (специфіку та особливості їх функціонування);

2) проаналізувати структуру та особливості формування готовності до сім'ї;

3) обґрунтувати методики дослідження та продіагностувати актуальний рівень готовності студентської молоді до сімейного життя;

4) визначити компоненти, напрямки та методи підготовки до створення сім'ї.

Для виконання поставлених завдань було використано такі **методи**:

- **теоретичні** – аналіз соціально-психологічної, педагогічної, соціологічної літератури, нормативно-правових документів для вивчення теоретичної бази проблеми, визначення понятійного апарату; аналіз, синтез, систематизація, узагальнення наукових поглядів, що дали змогу докладно опрацювати наукові доробки в цій сфері, порівняння теоретичних та експериментальних даних дослідження;

- **емпіричні** – методи статистичного аналізу, накопичення первинної інформації через опитування, бесіду, спостереження, анкетування; діагностичний педагогічний експеримент (констатувальний етап) для збору фактологічного матеріалу, розробка програми підготовки.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Теоретичне значення роботи полягає у комплексному аналізі теоретичних основ існування інституту сім'ї, тенденцій створення сімей серед студентів, аналізі сучасного рівня підготовки молоді до сімейного життя, що включає діагностування прогалин у знаннях, вміннях, навичках студентів, необхідних для сприятливого функціонування сім'ї, дослідженні структурних компонентів та чинників формування готовності, а також актуалізації комплексного підходу до сімейної підготовки студентів, яка враховуватиме не тільки інформаційний аспект, але й чимало практичних та соціально-

педагогічних заходів з формування сімейної зрілості особистості.

Практичне значення роботи охоплює діагностику загального рівня підготовки студентів до створення сім'ї (рівень знань, умінь, навичок, уявлення, установки, внутрішня психологічна готовність тощо), розробку спеціальної, комплексної програми підготовки молоді до сімейного життя із охопленням важливих напрямків, змістовних компонентів, ефективних методів та форм організації сімейної навчально-виховної підготовки, а також визначення шляхів впровадження програми підготовки в освітній процес ЗВО, що сприяли б формуванню сімейної зрілості серед студентської молоді.

Галузь використання: заклади вищої освіти, ліцеї, коледжі, технікуми та загальноосвітні школи.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ДО СТВОРЕННЯ СІМ'Ї

1.1. Визначення сутності та характеристики понять «сім'я», «шлюб», «підготовка» та «готовність» до створення сім'ї у сучасній науці

Сім'я, як складне соціальне явище та невід'ємний інститут суспільства, досить часто стає предметом досліджень багатьох галузей науки: психології, соціології, педагогіки, демографії, етики та ін., що досліджують сутність, розвиток, трансформування та зміст поняття «сім'я» з різних наукових точок зору. Недаремно, цей складний феномен вже не одне десятиліття, а й навіть більше – століття, піддають аналізу безліч вітчизняних та зарубіжних педагогів, філософів, психологів та науковців різних періодів і часів.

У сучасному світі, безсумнівно, сім'я та шлюб займають значну та вагому клітинку будь-якого суспільства, на якій побудовані й функціонують найглибші відносини між людьми. Саме вона відграє рушійну роль в існуванні націй, народів, розвитку їх традицій та норм життя, будучи не тільки основною «територією» для продовження роду – народження, виховання дітей, їх самореалізації, інституціоналізації та соціалізації, але й також результатом основних природних емоцій людини (любові, теплоти, підтримки, ненависті, боротьби, емоцій, пов'язаних з покаранням та нагородою тощо). Цим обумовлене існування великої кількості поглядів та підходів до визначення сім'ї, що виділяють її як соціальну групу, соціальну організацію та структуру, соціальний інститут, а також як глибинний осередок людських відносин, які утворюють родині зв'язки.

Звертаючись до глибин філософії, а саме роздумів відомого давньогрецького мислителя – Аристотеля – знаходимо трактування сім'ї, як природної першооснови взаємодії та спілкування людей, з якої формується

держава, древнього соціального інституту, а також важливого місця щоденного життя та розвитку індивіда. На його переконання саме сім'я уособлює складну, але цілісну систему біологічного і соціального відтворення людства, яка заснована як на кровній спорідненості, так і на спільності місця проживання, побуту, моральній відповідальності, високих духовних та психологічних відносинах, взаємодопомозі, піклуванні тощо.

Проте «...в основі будь-якого погляду вивчення сім'ї, – зазначає сучасний український вчений Т. Цюркало – лежить її поділ на малу соціальну групу та соціальний інститут...» [39, 149]. Дане твердження указує на роль сім'ї, з одного боку, у міжособистісній взаємодії людей, а з іншого – у взаємовідносинах з суспільством. Ця різниця у дослідженнях автора переконливо доводиться: якщо дослідниками акцентується увага на культурному й фізичному відтворенні суспільства, зовнішніх зв'язках сім'ї та соціальних нормах і зразках поведінки, то вона визначається як фундаментальний соціальний інститут; однак при підкресленні її соціально-психологічної цілісності, духовно-маральної сутності, а також внутрішніх взаємозв'язків та функцій, які сім'я виконує для її членів, то тут вона постає специфічною малою групою. Крім того, дослідник дотримується ідеї, з якою просто неможливо не погодитись: «Сім'я це первісний осередок багатогранних людських відносин — господарських, моральних, емоційних, естетичних, культурних, духовно-психологічних, і звичайно ж, виховних» [39].

Більш сучасним та, неодмінно, влучним визначенням поняття сім'ї, яке трапляється в багатьох науково-довідкових виданнях, є розуміння її як малої специфічної соціальної групи, яка має особливу систему міжособистісних відносин та заснована на родинних зв'язках, подружньому союзи, багатогранних взаєминах батьків і дітей, чоловіка і дружини, братів і сестер, що проживають разом і ведуть спільне господарство [2; 11; 15; 36]. Цікавим фактом є те, що у повсякденній свідомості більшості людей, визначення «сім'ї» частіше за все об'єднується та має єдине смислове значення із поняттям «шлюб», адже вони уособлюють історично-конкретну систему

міжособистісних взаємовідносин. Однак, з наукової та професійної точки зору вбачаємо доречним розмежовувати ці категорії.

Сучасна дослідниця Р. Федоренко, розкриваючи своє розуміння явища шлюбу, зазначає: «Шлюб – це санкціонована суспільством форма взаємин між статями, а також ставлення до потомства, тобто засіб регуляції статевих стосунків і відтворення населення» [36, 19]. Тобто, явище шлюбу, за переконаннями авторки постає спільно організованою, вільною, рівноправною спілкою між чоловіком та жінкою на законному рівні, яка породжує взаємні подружні права, обов'язки та відповідальність, передбачаючи чітке дотримання встановлених державою шлюбних правил. Більш того, поняття «шлюб» транслює суспільне визнання, схвалення та узаконення шлюбно-сімейних взаємин у державі, що регламентується законодавством певної країни.

Отже, аналізуючи та порівнюючи категорії «шлюбу» та «сім'ї», однозначно можемо наголосити на тому, що сім'я є набагато складнішим, всеохоплюючим та більш поліфункціональним явищем і поняттям, ніж шлюб. Адже саме сім'я розкриває глибинні духовні, морально-психологічні зв'язки, високі цінності і звичаї, а також транслює моделі поведінки, норми, виховні впливи та життєві переконання, які регулюються мораллю. Навіть більше, широкий спектр важливих соціально-значущих функцій, які виконує сім'я (вихована, соціалізуюча, сексуальна, економічна, репродуктивна та ін.) підносить її на одну з перших, фундаментальних та основних планок у суспільстві. Недаремно, відомий видатний українських педагог В. Сухомлинський сказав: «Сім'я – одна з найвеличніших цінностей, створених людством за всю історію свого існування...» [34, 224]. Тож, спираючись на значимість сім'ї у життєво-сімейній соціалізації індивідів, від якої залежить подальше життя кожної особистості, неодмінно важливим постає створення сприятливих умов створення міцних та здорових сімей, особливо серед молоді.

Досить гостро у нашому суспільстві постає питання рівня готовності молоді до створення сім'ї та, взагалі, організації цілеспрямованої підготовки молодих особистостей до початку сімейно-подружнього життя. За визначенням

В. Кравця, підготовка до сім'ї і шлюбу є багатограним процесом, який охоплює безліч аспектів: моральний, психологічний, загальносоціальний, правовий, естетичний, практичний (господарсько-побутовий / виховний), інтимно-сексуальний та інші, які доповнюють один одного та тісно пов'язані між собою [16, 61]. Погоджуючись з дослідником, варто наголосити на важливості різностороннього характеру процесу підготовки, від якого залежить формування обізнаного, свідомого та хорошого майбутнього сім'янина.

Своє, досить змістовне трактування сутності підготовки до сім'ї, подає педагогиня Н. Максимова і зазначає: «Сімейна підготовка – невід'ємна складова загального виховання підростаючого покоління, яка являє собою цілісний комплекс всебічних взаємодій особистості із найближчим оточенням – батьками, друзями, однолітками, іншими родичами, а також із ЗМІ, культурою, Інтернет-ресурсами, вчителями та викладачами ЗВО тощо, які формують уявлення, переконання, погляди, впливають на усвідомлення особливостей шлюбно-сімейних взаємин, розвиток відповідних особистісних якостей, почуттів, умінь та навичок, пов'язаних з готовністю до сімейного життя та шлюбу» [18, 7]. Таке розуміння підготовки до створення сім'ї розкриває важливість зовнішніх впливів мікро- та макросередовища, які, в свою чергу, відбиваються на конкретній особистості та її внутрішньому відчутті готовності до такого важливого кроку в житті. Крім того, базуючись на власних дослідженнях, авторка зауважує перелік невід'ємних елементів підготовчих впливів, серед яких:

- 1) транслювання базових навичок здорового способу життя та існуючих здоров'язберезувальних технологій;
- 2) постійне підвищення загальної культури у суспільстві, а також систематичне надання різносторонніх інформаційних послуг із позитивного та ефективного планування сім'ї, сприятливої сімейної взаємодії, знань із сутності функціонування сім'ї та шлюбу;
- 3) розвиток у рамках різних соціальних інститутів необхідних сімейних якостей, комунікативних навичок, умінь адекватної та усвідомленої

міжособистісної взаємодії;

- 4) правове просвітництво і ознайомлення із законодавством про сім'ю;
- 5) психологічне та духовно-моральне налаштування, а також профілактика стресостійкості;
- б) формування педагогічної та виховної компетентності тощо.

Відтак, процес підготовки уособлює інтегрування цілого ряду когнітивних елементів як теоретичного, так і практичного характеру, і поєднує у собі широкий спектр різносторонніх знань з різних дисциплін (психологія, педагогіка, соціологія, право та ін.). Принагідно зазначимо, що результатом вище проаналізованого процесу, а саме підготовки, має стати сформований стан готовності особистості до створення власної повноцінної сім'ї.

У сучасних дослідженнях поняття «готовність» здебільшого немає єдиного твердження та загальновизнаного трактування, що ускладнює як теоретичне, так і емпіричне дослідження явища готовності молодих особистостей до укладання шлюбу та створення сім'ї або будь-якого іншого роду діяльності. Широка поширеність даного поняття впливає на визначення того, що насправді можна вважати готовністю до створення сім'ї, які стани людини можуть це підтверджувати, які основні характеристики при цьому розглядаються, особливо при дослідженні питань сімейної зрілості та сімейно-шлюбної готовності.

Категорія «готовність», із соціально-психолого-педагогічної точки зору, розглядається як момент часу в житті особистості, коли людина досягнула певного рівня зрілості та отримала користь з конкретного досвіду навчання. У безлічі досліджень різних часів, провідні вчені та педагоги трактують дане поняття як комплексну, інтегральну та динамічну категорію, що дає поштовх до певної конкретної діяльності. Сам термін «готовність» позначає переломний момент розвитку людини, який характеризується таким поняттями, як зрілість, обізнаність, грамотність, усвідомленість, налаштованість та компетентність. Тому, з урахуванням вищезазначеного, наголосимо, що готовність постає досить широким поняттям, яке здатне пояснити різні події людського життя та

стати рушійним чинником активності особи у будь-якому напрямку чи сфері діяльності.

Частіше за все питання готовності розглядається як визначне та досить рушійне у системі підготовки молоді до сімейного життя, а тому досить важливо проаналізувати та визначити поняття «готовність до сім'ї». Необхідно зазначити, що готовність до створення сім'ї є суб'єктивним станом особистості, яка може впевнено назвати себе підготовленою до вступу у шлюб, яка переконана, що здатна долати труднощі, встигати виконувати сімейні обов'язки, вважає себе готовою до народження і виховання дітей, та найголовніше, прагне це зробити. У низці психолого-педагогічних досліджень готовність до сім'ї трактується як [10; 12; 28; 31]:

- основна рушійна передумова до створення сім'ї;
- чинник ефективного регулювання сімейних відносин;
- якість, яка визначає настанови на сімейні взаємини;
- стан, що стимулює діяльність з організації сім'ї та одруження.

За визначеннями таких відомих педагогів та психологів, як А. Харчев, Д. Лок, В. Захарченко готовність до сім'ї та шлюбу постає однією з передумов міцності майбутньої сім'ї та злагодженості сімейної взаємодії партнерів, а також уособлює поступове, динамічне та складне за структурою утворення, яке містить позитивне ставлення до явища сім'ї, сталі мотиви, наявність відповідних якостей сім'янина, комплекс умінь і навичок та, що не менш важливо, підкреслює володіння індивідом необхідними знаннями щодо ведення сімейного життя, батьківства, виконання ролей та образків тощо [10]. Інше, досить цікаве визначення подає сучасний український вчений Т. Цюркало і пояснює: «В основі будь-якого погляду розуміння сімейного життя лежить усвідомлення явища сім'ї...» [39, 148]. Тобто дане переконання бере основним чинником готовності до сім'ї стан усвідомлення і розуміння індивідом сутності, змісту, ролей сімейного життя, прийняття вимог та ін. Відтак, готовність постає результатом усвідомлення, а усвідомлення, у свою чергу – етапом формування готовності.

«Готовність до сімейного життя, – зазначив В. Кравець – це соціально-психологічне утворення в структурі особистості, яке інтегрує прийняття цінності сім'ї як соціального інституту із спеціальними знаннями та вміннями в сфері педагогіки виховання, психології сімейних взаємин, раціонального ведення домашнього господарства, сімейної педагогії, міжособистісного, в тому числі сексуального, спілкування» [16, 9-10]. На нашу думку, автор безсумнівно правий, стверджуючи, що бути готовим до сім'ї можливо лише на базі комплексного поєднання та інтегрування в єдине ціле безлічі аспектів шлюбно сімейної зрілості та обізнаності.

Отже, проаналізувавши різні погляди та підходи до визначення готовності особистості до створення сім'ї, можна дійти висновку, що готовність не є чимось раптовим, швидким та одностороннім. Цей процес є досить довготривалим та поетапним, і полягає у тому, що людина досягає здатності усвідомити значущість власних дій, розуміє загальну соціальну сутність явища сім'ї, характеризується впевненістю у собі, відповідальністю, вмотивованістю, володіє спеціальними знаннями, вміннями і навичками (психолого-педагогічними, побутовими, психологічним та ін.), та здатна застосувати їх у стосунках. Тому, можемо зазначити, що кожна молода особистість з досягненням певного віку стає здатною створити сім'ю, але чи готовою...? Це підтверджує нашу думку про те, що без сформованої готовності особистість не зможе побудувати міцну сім'ю та здійснити перехід від звичайних, неформальних взаємин до регламентованих (офіційних), формальних стосунків.

Зважаючи на те, що більша частина молоді в Україні навчається у закладах вищої освіти (ЗВО), а отже є студентами, досить не рідким сьогоденним явищем є формування молодих сімей за студентські роки. У нашому суспільстві сім'ї студентів відносять до загальної чисельності молодих сімей, адже так чи інакше проблеми та труднощі студентів у створенні сім'ї збігаються з проблемами становлення молодих сімей. Тож, ми вважаємо за необхідне дослідити такий різновид молодого сім'ї в Україні як студентська сім'я.

1.2. Аналіз тенденцій створення сімей у студентські роки та специфіки їх функціонування

Студентство – це віковий етап життя (молодь віком від 17-18 до 23-24 років) коли провідною є навчально-професійна діяльність, а саме здобуття вищої освіти, певних освітньо-кваліфікаційних рівнів та активної підготовки до виконання у майбутньому професійних і соціальних ролей. Це період різних динамічних змін молоді особистості, що у поєднанні з навчанням сприяє її соціалізації та всебічному розвитку у різних напрямках. Але, як показує практика, це не тільки час для здобуття вищої професійної освіти, але й сприятлива пора для формування сім'ї, адже у процесі руху від 1-го до 4-го курсу частка студентів, які починають шлюбно-сімейні стосунки та сімейне життя з партнером (-кою) постійно збільшується.

Дослідження варто почати із визначення терміну «студентська сім'я». Ми проаналізуємо твердження дослідників, що займалися вивченням процесу створення сімей у студентські роки та аналізували особливості та специфіку їх функціонування на цьому віковому етапі. Наприклад, Л. Михайлова зазначає: «Студентська сім'я – шлюбний союз, у якому хоча б один з його членів є студентом вишу. Студентську сім'ю можна розглядати як різновид молоді сім'ї...» [19, 74]. Інше визначення розкривають О. Скоромна та Л. Авдєєва і студентською називають таку сім'ю, де подружжя (не більше 28 років) – студенти, тобто гомогенні щодо соціального статусу, а стаж сімейного життя не перевищує 5 років [31, 32]. Дослідники О. Фаринич та Т. Щербан стверджують: «Сутність поняття «студентська сім'я» відображає шлюбний союз між дівчиною та юнаком, які є студентами очної форми навчання ЗВО» [35, 713].

Отже, базуючись на визначеннях сучасних науковців та вчених, які займалися дослідженням цього питання, можемо підсумувати, що студентська сім'я – це молода пара, яка за цього вікового етапу життя, а саме років студентства, уклала шлюб та розпочала спільне сімейне життя. У більшості наукових праць сім'ї студентів уособлюють складне психологічне й соціальне

утворення та постають специфічним різновидом категорії молоді родини, де один або обидва з подружжя навчаються у ЗВО та вступили у шлюбний союз.

Студентські сім'ї у сучасному світі формуються під впливом різних як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Серед них можна визначити такі:

- широкі можливості вибору партнера під час навчання у ЗВО;
- спільність життєвих цілей, інтересів й уподобань з однолітками;
- схожість моральних установок, норм й ціннісних орієнтацій;
- сприятливий вік для народження дитини й планування майбутньої професійної діяльності у сімейному середовищі;
- прагнення молоді до самостійності й незалежності від батьків, бажання «втекти» з батьківської сім'ї та мати якнайшвидше свою власну родину;
- матеріальна зацікавленість у партнері;
- прагнення до постійного духовно-морального наснаження, любові, підтримки від коханої особи;
- психологічна залежність від партнера (-ки) та устремління постійно бути поруч з об'єктом закоханості/любові;
- одночасне утвердження світогляду партнерів та їх життєвих цінностей тощо.

Тож, як бачимо, поєднуючись суб'єктивні – індивідуально-психологічні особливості (мотивація, установки, шлюбно-сімейні домагання) та об'єктивні – життєве середовище (суспільна думка, матеріальний достаток, приклад знайомих) чинники формують у студентів їх психологічну налаштованість до початку сімейного життя та розкривають їх вікову здатність створити сім'ю. Однак, чи готова студентська молодь до цього важливого кроку в житті?

Неможливо не погодитись з тим, що саме цей період життя – студентські роки – є найбільш бурхливий, швидкозмінний та, одночасно, для початку сімейних сімейного життя – непростий етап. Дослідниця в галузі соціально педагогіки А. Капська у своїх роботах зазначала, що у відносинах молодого подружжя, особливо студентів, нерідко виникає цілий ряд труднощів, пов'язаних зі скороченням вільного часу, збільшенням грошових витрат,

появою проблеми поєднання навчання і сімейного життя, а також виникненням значних психологічних навантажень [11]. Відтак, можемо наголосити, що цей період супроводжується значними життєвими змінами, з якими молодій особистості досить нелегко впоратись самотійно. Відбувається трансформація способу, сенсу, цілей у житті, з'являються труднощі, які викликані психологічною та фізичною адаптацією до змін, виникає широке коло обов'язків та завдань, нові соціальні та сімейні ролі тощо. Молода особистість зіштовхується одразу з багатьма важливими для неї завданнями, коли необхідно і навчатись, і підтримувати стосунки, і виконувати сімейні обов'язки. Як наслідок, виникають різноманітні проблеми у стосунках, серед яких: конфлікти, психологічний тиск, послаблення взаєморозуміння, виникнення почуття безвиході, нездатності до пошуку самотійного рішення проблеми та невпевненість у своїх силах.

Із наукової літератури та практичного досвіду відомо, що сучасна студентська молодь характеризується, з одного боку, зміною стереотипів щодо сімейних ролей чоловіка та жінки, невпорядкованістю та раннім початком статевих відносин, обмеженими уявленнями про права й обов'язки подружжя, а з іншого – високим рівнем неготовності до створення сім'ї, що виявляється у недостатній кількості знань щодо батьківських якостей, особливостей розвитку дитини, неготовністю брати відповідальність тощо. Більш того, зазначений низький рівень готовності до сім'ї відображається у тенденціях збільшення віку вступу в офіційний шлюб, переважання вільних стосунків, що підсилює нестабільність шлюбу, усвідомлене «відтягування» та «дистанціювання» від створення сім'ї через безліч побоювань, страхів, невпевненості молоді особи у собі та своїх можливостях, а також зростання рівня індивідуалізму серед студентства (незалежність, бажання жити тільки для себе). Відтак, статистичні дані свідчать про занижене прагнення студентської молоді вступати у шлюб зі своїм партнером, незважаючи на їх спільне проживання та тісні стосунки: у 2016 році показники укладання офіційного шлюбу серед молоді займали 45 %, у 2018 році – 39,6 %, у 2020 році – 32,4 %, а у 2022 році взагалі знизились удвічі

порівняно з попереднім роком. Саме тому, значення дослідження вікової категорії студентства з точки зору сімейної проблематики у сучасному світі далеко не зменшується, а навпаки, все більше й більше зростає.

Деякі дослідники, наприклад Є. Шеховцов та С. Савченко вважають, що студентські сім'ї мають одні й ті ж самі проблеми й особливості з молодими сім'ями, але тут з ними можна й не погодитися. Студентська сім'я на відміну звичайній молодій сім'ї стикається із низкою специфічних соціально-психологічних проблем. По-перше, це психологічна й соціальна незрілість, адже не всі молоді люди, зокрема студенти, морально підготовлені до сімейного життя і впевнені у своїх силах. Непоодинокі випадки того, що у молоді віком 17-22 роки ще несформовані, або сформовані в недостатній кількості, необхідні навички та вміння ведення господарства, виконання ролі дружини або чоловіка в поєднанні з навчальною діяльністю, а саме виконання шлюбно-сімейних та навчальних зобов'язань. Більш того, простежується невміння правильно розпоряджатися бюджетом, а отже некомпетентність у фінансових питаннях, а також відсутність необхідних педагогічних знань, досвіду з питання піклування та догляду за дитиною [17; 29; 31].

По-друге, економічна нестабільність подружжя та відсутність матеріальної бази для створення сім'ї, що супроводжується залежністю від батьків. З появою родини виникає потреба постійно поповнювати сімейний бюджет й приділяти більшу частину свого часу саме трудовій діяльності. Такі умови, коли необхідно поєднувати заробіток й навчання, неодмінно викликають неабиякі труднощі й моральне навантаження для членів студентського подружжя. Наслідком стає той факт, що молода особистість відволікається від навчання й неповністю опановує знання. Безперечно, у сучасних умовах майже будь-яка молода родина потребує матеріальної допомоги й підтримки, а студентська сім'я тим паче [11; 31].

По-третє, дуже специфічною та серйозною проблемою для щасливих, гармонійних стосунків у студентській сім'ї є їх взаємовідносини з батьками та прийняття один одного. Характер взаємин з родичами може або значно

полегшити життя молодій родині, або дуже його ускладнити, що вплине на внутрішньосімейні відносини. Наприклад, постійне авторитарне втручання батьків у сімейне життя своїх дітей несе за собою невміння подружжя самостійно приймати дорослі рішення, розв'язувати нагальні проблеми, займатись вихованням дітей тощо. Іншою проблемою є несхвалення батьками партнера своєї дитини, або ж постійні непорозуміння, що морально виснажують стосунки і переносять їх на рівень боротьби один з одним.

По-четверте, одним з головних питань, яке постає перед студентською сім'єю, є житлове питання. Так чи інакше, новій, молодій родині необхідно проживати окремо від батьків, від попереднього покоління. Поодинокі випадки того, що молоді люди у цьому віці починають спільне життя в окремій квартирі. Загалом більша частина молоді проживають у гуртожитках, тож молодим сім'ям в залежності від матеріального забезпечення вищого навчального закладу можуть надати окрему кімнату у гуртожитку. Або ж новостворена сім'я вимушена проживати у батьківській сім'ї дівчини чи хлопця, що також буває досить нелегко.

Як можна побачити, дослідивши специфіку студентської сім'ї, ми визначили головні проблеми й труднощі її функціонування. Неодмінно кожна молода сім'я, яка склалась зі студентської пари, переживала це відчуття, коли зовсім не очікувано замість життєрадісного, легкого подружнього життя пара потрапляє у вихор безлічі турбот і проблем. Проте, якщо подивитись з іншого боку, можна відмітити й позитивні аспекти формування сім'ї за цього вікового періоду життя. Серед них [20]:

- демократичність відносин;
- відповідальне ставлення до навчання та громадської діяльності;
- соціальна спрямованість життєвих устремлінь;
- прагнення набути спільного досвіду;
- можливість після закінчення навчання приділити час кар'єрі, а не пошуку шлюбного партнера.

Тож, можемо підсумувати, що у сучасному суспільстві студентські сім'ї

характеризуються як позитивними так і негативними особливостями. На основі вивченої наукової літератури, ми виокремили основну специфіку й проблематику функціонування сімей студентів у реаліях нашого життя. Проаналізувавши уявлення науковців та педагогів про студентську сім'ю, ми дійшли висновку, що сім'ї студентів неодмінно відрізняються від інших категорій сімей, адже мають виконувати більше соціальних ролей, встигати приділяти час багатьом аспектам як навчання, так і сімейного життя, а також поєднувати багато зобов'язань. Більш того, таке навантаження впливає на моральний та психологічний стан студентів, пригнічує атмосферу в новоствореній родині і призводить до виникнення різного роду конфліктів, до чого не усі виявляються готові. Тому, на підставі зазначених проблем виникає інтерес до детального дослідження компонентів, що формують готовність до сім'ї, яка, за визначеннями багатьох дослідників, стає основним чинником укладання шлюбу серед студентів та задоволеності ним у майбутньому.

1.3. Структура та особливості процесу формування готовності до створення сім'ї

Формування в особистості готовності до створення сім'ї є багатограним, комплексним, багатоаспектним та кропітким процесом, який охоплює безліч взаємопов'язаних чинників. Усі вони, існуючи незалежно, доповнюють один одного та об'єднуються єдиним спрямуванням – створити якісно хорошого, відповідального та обізнаного сім'янина. Тому, першочергово, вважаємо за необхідне проаналізувати змістовне наповнення готовності особистості до створення сім'ї та окреслити структурні елементи й основні компоненти формування готовності.

На основі вивченої літератури ми дослідили різні погляди щодо визначення основних компонентів готовності до сімейного життя. Відтак, нами були розглянуті підходи Н. Островської, В. Захарченка, Л. Долинської,

М. Ярмаченка та А. Карасевича, які у своїх наукових працях дослідили та детально визначили основні структурні елементи (види) готовності до створення сім'ї, серед яких [8; 10; 12; 24]:

1. Загально соціальна готовність – розуміння соціальної значущості сім'ї та її призначення, погодження з політикою країни щодо шлюбно-сімейних взаємин, сприймання себе як повноправного члена суспільства.

2. Морально-етична готовність – основні якості сім'янина, такі як повага, відповідальність, стриманість, доброзичливе та рівноправне ставлення до партнера, вміння у чомусь поступитись та ін., а також усвідомлення моральних передумов побудови сімейних стосунків та почуття обов'язку до партнера вірності, формування культури почуттів (інтимних, духовних, моральних).

3. Правова грамотність – правова свідомість особистості, тобто ознайомленість з основами сімейного законодавства, аспектами шлюбної угоди та цивільного шлюбу, правовими нормами регулювання сімейних стосунків, а також обов'язками чоловіка та дружини по відношенню один до одного і до дітей. Більш того, важливості набуває цивільно-правова готовність особистості, тобто відповідальність людини за власні дії, розуміння своїх вчинків і знання принципів сімейного права.

4. Психологічна готовність – внутрішнє ставлення особистості до сім'ї, внутрішня готовність, вміння керувати емоціями, чітко сформовані уявлення щодо психологічних основ спільного сімейного життя, підтримки сприятливої психологічної атмосфери, уміння будувати позитивні взаємини на засадах взаємоповаги, турботи, а також стресостійкість та психологічна налаштованість до шлюбу;

5. Господарсько-економічна – знання про культуру та організацію побуту, принципи ведення господарства, раціональний розподіл бюджету сім'ї, домашніх справ та сімейних економічних зобов'язань між парою, а також навички організації сімейного дозвілля та затишку

6. Педагогічна готовність (компетентність) – знання, навички, уміння з самовиховання та майбутнього виховання дітей, педагогічної культури

подружжя, уявлення про специфіку сімейного виховання, її роль, знання власних виховних функцій у ролі батька чи матері, вміння комунікувати з дітьми у процесі виховання.

7. Фізіологічна готовність – одна з ключових, адже уособлює комплекс знань з питань особистого життя, основ гігієни, особливостей статевого життя, ЗСЖ та знань щодо здоров'я збережувальних технологій, фізіологічних особливостей статі, культури статевого стосунків тощо.

8. Естетична готовність – уособлення сім'ї, сімейного життя в уявленнях особистості, як високої естетичної цінності, а також знання етикету міжстатевих відносин. Крім того, дослідник В. Кравець доповнює до естетичної готовності ще такі аспекти [16]:

- формування у молоді поваги до сімейних традицій;
- розширення уявлень з естетики повсякденного життя;
- підвищення значущості мистецтва у майбутній сім'ї.

9. Матеріальна готовність – матеріальний аспект структури готовності, тобто здатність особистості матеріально забезпечити сім'ю, мати місце проживання, з дотриманням усіх умов утримання, фінансова стабільність подружжя тощо.

Відомий дослідник В. Кравець, відзначаючи найважливіші складові готовності до сімейного життя, ще додає формування сексуальної культури молоді шляхом поєднання фізичного та фізіолого-гігієнічного компонентів (контрацептивна, репродуктивна, гедоністична культура, розуміння особливостей жіночого і чоловічого організмів, дотримання правил статевої та особистої гігієни та ін.) та психолого-педагогічної грамотності як здатності правильно обрати підходящого подружнього партнера, уміння спілкуватися у парі, розв'язувати непорозуміння чи конфлікти, а також здатності регулювати народжуваність та розуміти психолого-педагогічні особливості дітей різного віку [14].

Проаналізувавши структурні компоненти, можемо підсумувати, що формування готовності молоді до створення сім'ї та сімейного

життя є достатньо складним та, неодмінно, комплексним процесом. Однак, попри перелічені різновиди готовності, деякі вчені та науковці чітко відзначають, що достатнім для сприятливого функціонування сім'ї буде володіння індивідом такими основними компонентами готовності, як соціально-психологічний, соціально-педагогічний, фізіологічний та матеріальний.

Проте, на наш погляд, говорячи про таку важливу у сучасному суспільстві проблему, як готовність до створення сім'ї, важливим і доречним буде звертати увагу на усі структурні компоненти, досліджуючи їх як окремо, так і в комплексі. Оскільки, несформованість одного з них, навіть частково, спровокує суттєве зрушення чи зміну іншого. Наприклад, будучи соціально зрілою та психологічно готовою до шлюбу, людина може відчувати недостатній обсяг знань, навичок з певних питань сімейного життя (правових, педагогічних...), а отже ці елементи (правової, педагогічної готовності) будуть гальмувати формування цілісної готовності до сім'ї.

Кожен структурний компонент формування готовності характеризується системою критеріїв і показників для оцінки його сформованості. Тому, на додаток до зазначених компонентів, вважаємо за необхідне визначити ключові критерії для формування готовності, до яких належать:

- Мотиваційний;
- Когнітивний (пізнавальний);
- Ціннісно-орієнтаційний;
- Емоційно-психологічний (емпатійний);
- Діяльнісно-поведінковий.

Починаючи з мотиваційного критерію, варто визначити чинники, що спонукають людину до сім'ї та постають мотивами початку шлюбно-сімейного життя. Зокрема, В. Захарченко у своїх дослідженнях розглянув питання мотивації створення сім'ї та виокремив наступні мотиви: 1) кохання, прагнення до стабільних інтимних взаємин; 2) фінансова забезпеченість; 3) спільність інтересів та поглядів; 4) втеча з батьківського дому; 5) уникнення почуття

самотності; 6) прагнення швидше одружитися/вийти заміж (нерозсудлива наївність); 7) мотив «стереотипу» – за принципом «усі так роблять» 8) з розрахунку 9) психологічний комфорт та вигода тощо [10, 44].

Розглядаючи сучасну студентську молодь можна говорити ще й про такі важливі чинники формування вмотивованості до шлюбу, як приклад вплив друзів, знайомих, ЗМІ (телебачення, кіно, Інтернет), інших студентів, а також батьків. Кожна особистість має власне коло спілкування, простір соціалізації, який так чи інакше чинить вплив та формує уявлення про явище сім'ї. Зокрема, ще з самого дитинства батьки подають приклад шлюбно-сімейних стосунків, формуючи у дитини бачення щодо подружнього життя. Молода особистість, позитивно оцінюючи шлюб батьків, прагне і собі створити таке сімейне життя, поряд з коханою людиною. Тож, власний приклад батьківської сім'ї та їх виховний вплив стає мотиваційним чинником до майбутнього створення сім'ї.

Другий критерій – когнітивний – виявляє наявність різних знань (правових, соціально-психологічних, фізіологічних, педагогічних тощо), які формують базу готовності особистості до певної діяльності. Володіння цими знаннями з різних аспектів сімейного життя, виховання дітей, а також знаннями з організації та ведення побуту сприяють формуванню впевненості у собі, власних діях, майбутньому.

Також, як критерій готовності до створення сім'ї, разом зі сформованими уявленнями постають ціннісні орієнтації студентів. Загальновідомим є той факт, що регулятором поведінки людини, фактором вибору шлюбного партнера та стабільності майбутньої родини є саме ціннісні орієнтації особистості. Сучасна молодь, за дослідженнями О. Гаженка та І. Беляєвої, характеризується орієнтацією на подружжя, тобто цінністю бути разом з об'єктом свого кохання, спільно розвиватися, будувати відносини тощо [38].

Не менш важливими у формуванні готовності є елементи емоційно-психологічного критерію, а саме: ставлення, уявлення, емпатійні здібності, внутрішня особистісна зрілість чоловіка та жінки, розуміння складності моральних почуттів та взаємин, комунікації між подружжям, а також позитивне

ставлення до себе як суб'єкта сімейних відносин.

Останнім критерієм до розгляду ми обрали діяльнісно-поведінковий. Даний критерій уособлює перехід від уявного (ідеального) до практичного плану шлюбно-сімейних стосунків, а також вміння будувати позитивно налаштовані стосунки. Більш того, його важливість пояснюється тим, що людина здатна передбачити й оцінити соціальні наслідки власних дій та вчинків, має ініціативність, достатню комунікативну компетентність, вміє конструктивно вирішувати міжособистісні конфлікти та діяти відповідно. Також, цей аспект висвітлюється у рольовій поведінці подружжя, виконанні ними сімейних обов'язків та батьківстві.

Отже, доходимо логічного висновку, що формування готовності до створення сім'ї відрізняється структурною складністю та багатокomпонентною будовою. Готовність, як кінцевий результат, завжди буде формуватися у процесі поступового розвитку та соціалізації особистості, однак організація спеціальної підготовки сприятиме докладнішому накопиченню теоретичних знань та усіх необхідних шлюбно-сімейних практичних умінь і навичок, особливо під час навчання студентської молоді.

Підсумовуючи проведені теоретичні дослідження та аналіз сучасного стану проблеми підготовки молоді до створення сім'ї, зокрема студентів, можемо зазначити, що створення сімей за студентські роки, все ж таки, є актуальним явищем для нашого суспільства, а постійне наростання негативних тенденцій серед молоді (розлучення, хвороби, позашлюбні діти та ін.) все більше наголошує на важливості організації завчасної підготовки до сімейного життя та підвищення загального рівня готовності молоді перед вступом у шлюб. Визначені нами компоненти формування готовності мають стати базовими елементами при розробці програми підготовки, яка матиме комплексний, різносторонній та систематичний характер. Тож, задля подальшої розробки такої програми, необхідним постає проведення діагностики актуального рівня готовності сучасної студентської молоді до створення сім'ї та подружнього життя.

РОЗДІЛ 2

ЗМІСТ, ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ДО СТВОРЕННЯ СІМ'Ї ТА ПОЖРУЖНЬОГО ЖИТТЯ

2.1. Обґрунтування діагностичних методик дослідження готовності студентів до створення сім'ї

Під час проведення теоретичного аналізу проблеми готовності та підготовки молоді до створення сім'ї, нами було визначено структуру та критерії формування готовності, а також встановлено, що на сьогодні далеко не кожна молода особистість виявляється готовою до сімейного життя та створення сім'ї. Особливо, дана проблема спостерігається серед студентської молоді (потенційних суб'єктів одруження та створення сім'ї) яка, як показує практика, постає малодосвідченою категорією в питанні сім'ї та шлюбу, адже вважається недостатньо обізнаною з різних аспектів створення сім'ї, ефективного подружнього життя, сприятливої сімейної взаємодії тощо. Тому вважаємо за необхідне на констатувальному етапі експерименту провести діагностику актуального рівня готовності сучасної студентської молоді до створення сім'ї та визначити рівень сформованості знань, умінь, сімейних якостей та орієнтацій у студентів щодо сім'ї.

Для реалізації емпіричного дослідження та досягнення поставленої мети констатувального етапу експерименту нами були визначені наступні завдання:

- 1) дібрати тематичний інструментарій дослідження (методики, опитувальники, анкети, тести);
- 2) провести діагностику підготовленості студентської молоді до сімейного життя та шлюбу;
- 3) обробити та проаналізувати результати емпіричного дослідження, а також визначити переважаючий загальний рівень готовності;
- 4) на підставі отриманих даних та сформульованих висновків, розробити

програму підготовки студентської молоді до сім'ї;

5) окреслити перспективні напрямки реалізації та впровадження програми в освітній процес ЗВО.

Для оцінки рівня готовності студентів до створення сім'ї ми підібрали комплекс діагностичних методик та спеціалізованих анкет. Тож, до діагностичного інструментарію, який ми застосували у дослідженні для встановлення рівня готовності до сім'ї, відносяться:

1. Опитування «Ваші уявлення про майбутню сім'ю та шлюб з партнером (-кою)» спрямоване на визначення ціннісно-орієнтаційного та сформованості когнітивного компонентів (додаток А);

2. Тест-карта оцінки готовності до сім'ї (І. Юнда) – дослідження діяльнісно-поведінкового та когнітивного критеріїв (додаток Б);

3. Анкета-інтерв'ю «Ви вступаєте в шлюб» (В. Сисенко) спрямована на діагностику мотиваційного критерія (додаток В);

4. Методика визначення установок на сімейне життя – діагностика сформованості емоційно-психологічного та ціннісного критеріїв (додаток Г).

Для початку ми зупинилися на діагностиці змісту уявлень студентства про майбутнє сімейне життя, оскільки саме сформоване бачення постає важливим чинником прагнення одружитися та створити сім'ю. За допомогою анкетування (додаток А) ми визначили відношення студентів до укладання шлюбу на цьому віковому етапі, оптимальний вік для початку сімейного життя, відношення до вибору шлюбного партнера, їх очікування, прагнення, наявність базових знань та досвіду шлюбно-сімейних відносин, ставлення до народження дітей (планована кількість дітей, стиль виховання та ін.), а також уявлення про саме родинне життя, ролі та обов'язки. Тобто, опитування «Ваші уявлення про шлюб» дає можливість продіагностувати рівень готовності студентів за ціннісно-орієнтаційним, когнітивним та мотиваційним критеріями із визначенням психологічної налаштованості і готовності до початку подружнього життя.

Методика І. Юнда «Тест-карта» (додаток Б) спрямована на визначення

рівня готовність студентської молоді до різних аспектів сімейного життя та до виконання ними майбутніх функцій дружини/чоловіка, батька/матері (створення позитивного фону сім'ї, виховання дитини, особисте життя, ведення побуту тощо). Дана методика дає можливість діагностувати готовність студентів за діяльнісно-поведінковим та когнітивним критеріями, тобто оцінити їх здатність не тільки володіти знаннями, але й вміти поєднати їх з власними цінностями і впровадити у практичну діяльність. Крім того, за свою мету «Тест-карта» має одночасно виявлення загальної готовності молоді до сім'ї, удосконалення стосунків між парою у дошлюбному періоді та побудову майбутнього міцного шлюбу.

Анкета-інтерв'ю «Ви вступаєте в шлюб» спрямована на з'ясування того, що саме спонукає людину починати спільне подружнє життя, її мотиви, а отже, діагностує готовність за мотиваційним критерієм. Нами були визначені наступні мотиви для діагностики: любов, самотність, спільність поглядів та інтересів, матеріальна забезпеченість, вік, наявність житла та інше. Вважаємо за необхідне, використавши це анкетування, дослідити чим саме зумовлене бажання сучасної студентської молоді створити сім'ю.

Методика «Вимірювання установок на сімейне життя» дає можливість дослідити погляди студентів та рівень збігу установок пари щодо найбільш значущих в сімейній взаємодії сфер життя, адже розбіжність за цим компонентом готовності може стати детермінантом проблем у майбутньому. Тож, дану методику ми обрали задля діагностики сформованості елементів емоційно-психологічного, ціннісного та, частково, діяльнісного критеріїв.

Отже, підібрані нами методики дають можливість комплексно проаналізувати готовність студентства за усіма зазначеними критеріями, які відображають найважливіші характеристики «готовності до створення сім'ї» і охарактеризувати їх прояв на певних рівнях. Задля оцінки сформованості готовності студентів до створення сім'ї нами були визначені такі рівні:

- високий – відзначається комплексністю системи знань про сім'ю, ведення подружнього життя, побуту, ефективної комунікації та готовністю їх

використовувати на практиці. Також обізнаність особистості з усіх компонентів готовності (правова, соціальна, педагогічна, моральна, фізична тощо), що несе сформовану когнітивну базу за кожним її елементом. Особистість з високим рівнем готовності до створення сім'ї відрізняється позитивно налаштованими уявленнями про шлюб, ціннісними орієнтаціями та високим рівнем моральної, педагогічної та комунікаційної культури. Така особистість здатна незалежно й самостійно приймати рішення, брати на себе відповідальність, оцінювати власні сили та можливості й опираючись на теоретичну підготовленість, будувати гарні, толерантні та ефективні сімейні стосунки з партнером. Крім того, за даного рівня готовності присутні різні додаткові здібності й вміння, які забезпечуватимуть швидке адаптування до нових умов життя, ролей, поєднання обов'язків та ін., що можуть бути обумовлені прикладом чи досвідом особистості;

- середній – притаманна наявність необхідних знань для створення сім'ї, але за якісним та кількісним показником вони мають недостатній для ефективного ведення сімейного життя та подружньої взаємодії рівень. Особистість з середнім рівнем готовності відзначається прагненням до вступу у сімейне життя, однак, одночасно з цим, ситуативною відсутністю бажання брати та нести відповідальність за власні дії, виконувати сімейні обов'язки та ролі, як студента, так і дружини/чоловіка. Також, даний рівень готовності супроводжується усвідомленням особистості власної нездатності, за певних причин, побудувати якісний, стабільний та ефективний шлюб із позитивно налаштованими взаєминами. Отже, частковий брак знань, життєвих прикладів, власного досвіду та практики постають основними категоріями цього рівня;

- низький – характеризується поверхневими та здебільшого уривчастими знаннями про сім'ю й етапність її формування, що супроводжується низькою сформованістю готовності вирішувати труднощі, долати проблеми та конструктивно вирішувати конфлікти у парі. Особистість нездатна усвідомлено і відповідально ставитися до сім'ї й усіх супутніх елементів сімейного життя, а отже відрізняється відсутністю вміння оптимально взаємодіяти, будувати

стосунки та розвиватися у сімейній сфері. Більш того, за усіма критеріями наявні недоліки: низька мотивація, негативні приклади знайомих, необізнаність, незнання оптимальних способів поведінки й спілкування тощо.

Отже, завдяки виокремленим рівням сформованості готовності можна оцінити ступінь розвиненості компонентів та елементів (за критеріями) готовності до сім'ї та шлюбу, а також сприятимуть визначенню загального переважаючого рівня підготовки сучасної студентської молоді до створення сім'ї та початку подружнього життя. Для отримання більш достовірних та точних результатів усі обрані методики, анкетування та опитувальники були проведені анонімно.

2.2. Вивчення рівня готовності студентства до створення сім'ї

Дослідження проводилось на базі факультету соціальної педагогіки та психології ЗНУ. Вибірку досліджуваних склали 180 студентів – юнаки і дівчата – 3-4 курсів обраного факультету. Середній вік студентів становив 20–23 роки. Ніхто зі студентів на момент проведення дослідження не перебував у зареєстрованому шлюбі, а лише деякі учасники діагностичного дослідження мали довготривалі стосунки зі своїм партнером / партнеркою (півтора – два роки і більше). Усі методики проводились у дистанційній формі за допомогою онлайн-платформ та соціальних мереж (Телеграм опитування, Гугл-форма анкетувань). Задля отримання більш достовірних даних та вірогідної інформації, усі підібрані нами опитування, анкетування та діагностичні методики проводились анонімно.

Першочергово, нами була проведена діагностика студентів із застосуванням опитувальника «Ваші уявлення про майбутню сім'ю та шлюб з партнером (кою)». Інтерпретувавши та опрацювавши отримані відповіді на анкетні запитання, було визначено наступні показники:

- 67 % хлопців та дівчат 80 % дівчат відповіли, що позитивно ставляться

до офіційного шлюбу, вважаючи його обов'язковим при створенні сім'ї, 33 % хлопців та 15 % дівчат заявили, що проживати разом можливо і, навіть, краще без одруження, це не є обов'язковим;

- на запитання про освітній рівень партнера третина опитуваних відповіла, що це немає значення, 35 % дівчат прагнуть аби партнер був досвідченіший, а 7 % юнаків навпаки – щоб дівчина була більш освічена;

- майже усі опитувані затвердили, що батьківська сім'я все ж таки має значний вплив на їх ставлення та уявлення про сім'ю, 34 % підкреслили, що сімейне життя батьків є взірцем, 66 % – не копіюватимуть модель сім'ї батьків;

- щодо ставлення опитуваних до шлюбу під час навчання 65 % дівчат та 45 % юнаків відповіли позитивним ставленням, однак 30% дівчат вважають, що шлюб заважатиме навчанню, а 50 % хлопців визначили залежність укладання шлюбу від партнерки, 5 % і юнаків і дівчат взагалі про це не міркували;

- 75 % юнаків і дівчат впевнені, що вступати у шлюб необхідно у віці після 25 років, а для 25 % дівчат і 30 % хлопців оптимальний вік 18–24 років;

- при виборі форм сімейних відносин половина опитуваних віддали перевагу незареєстрованому співжиттю, 25 % – офіційному, 25 % – життю поодиноці;

- на запитання щодо якостей партнера/партнерки, чоловіка/дружини, майбутнього батька/матері та, взагалі, гарного і хорошого сім'янина студенти надали достатньо різноманітні відповіді, які схематично можна побачити на діаграмі (див. рис. 2.1.);

- умовами, необхідними для щасливого сімейного життя 48,0 % визначили рівномірний розподіл обов'язків, 75 % взаємне кохання, 54 % вказали на матеріальний добробут;

- на питання про підготовленість до шлюбу 30 % опитуваних вважають себе цілком готовими, 15 % мають сумніви, але налаштовані на краще, а більша половина – 55 % – вважають себе зовсім не підготовленими;

- щодо важливості попередньої підготовки до сім'ї 75 % впевнені, що це потрібно, 20 % не знають, а 5 % вважають підготовку непотрібною.

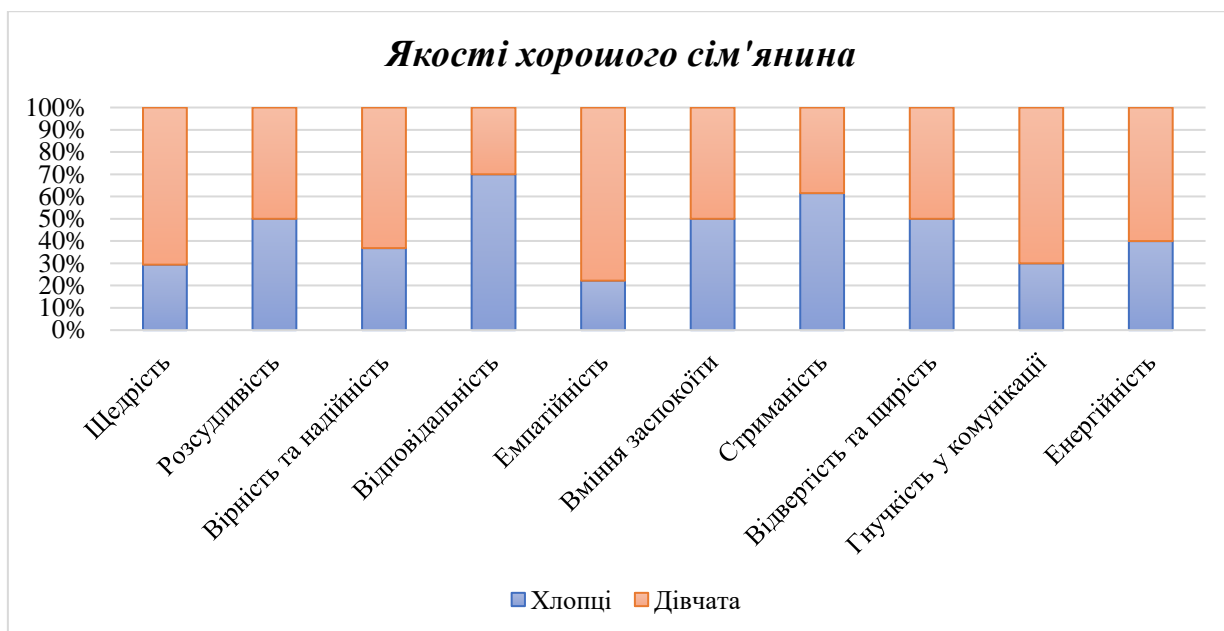

Рисунок 2.1. – Якості хорошого сім'янина

Отже, на підставі проведеної діагностики, можемо зробити висновок, що уявлення молоді про шлюб, майбутнього партнера, кращий вік для шлюбу, форму життя досить варіативні, а тому дуже важливо, аби вони «підходили» один одному, задля уникнення сварок та конфліктів. Слід зазначити, що більшість учасників позитивно ставляться до початку подружнього життя під час навчання, а отже не втрачається актуальність проблеми завчасної підготовки серед студентської молоді.

Позитивні уявлення є одним з чинників формування бажання створити родину та умовою готовності до шлюбу. Аналіз суб'єктивної готовності до сім'ї показав, що більшість студентів вважають себе недостатньо підготовленими до сімейного життя, однак вони позитивно ставляться до попередньої підготовки, і це дуже важливо. Тож, виявленні шлюбно-сімейні уявлення студентів, загалом, характеризуються позитивним ставленням до інституту сім'ї, однак свідчать про деякі прогалини в знанні особливостей та специфіки сімейного життя. Крім того, значна частка опитуваних юнаків висунули дещо вузькі трактування уявлень щодо основних якостей чоловіка, мужності, гендерної ідентичності та розподілу ролей між подружньою парою. Тому, у процесі впровадження підготовчих заходів слід урахувати наявні

шлюбно-сімейні уявлення молоді, коригувати нецілісні та нереалістичні уявлення, а також доповнювати їх, підвищуючи їх рівень знань та обізнаності з створення і функціонування сім'ї (ролі, функції, сенс та ін.).

Оцінюючи рівень готовності студентів до сім'ї за життєвими шкалами відповідно тестуванню І. Юнда, нами було визначено середні показники здатності до позитивного вирішення ситуацій та загального ставлення молоді до різних аспектів сімейного життя.

Таблиця 2.1.

Показники рівня готовності студентів до сімейного життя (у %)

Рівні	Жінки	Чоловіки
Високий (70-100 балів)	15,5 %	9,5 %
Середній (20-70 балів)	49,5 %	45,5 %
Низький (нижче 20 б.)	35,0 %	45,0 %

За результатами опитування дівчата показали вищі бали з підготовленості до різних аспектів сімейного життя, порівняно з чоловіками, однак, як видно з результатів, загальна готовність студентської молоді є недостатньою для ефективного створення сім'ї та ведення позитивно-налаштованого сімейного життя. Когнітивна сфера (знання) обох статей щодо різних аспектів сім'ї (функцій, змісту) відзначилась неповнотою та нецілісністю, що вимагає підвищення рівня знань студентства із сутності, специфіки та особливостей явища сім'ї. Більшість учасників виявили середній рівень підготовленості до шлюбних відносин (наявність дещо розмитих уявлень з присутністю ірраціональних установок) та здатності прогнозувати сімейне благополуччя у стосунках з партнером. Крім того, аналіз кількісних і якісних показників дозволив визначити часткове розмивання орієнтацій та уявлень студентів щодо репродуктивних та сімейних функцій, що бере свій виток із досвіду стосунків батьківської сім'ї, сексуальної революції (позашлюбні, ранні статеві взаємини, аборти), а також через відсутність систематичної та цілеспрямованої програми підготовки студентів до сімейного життя і майбутнього батьківства. Тож,

емпірично доведено, що приблизно половина опитуваних юнаків та 35% дівчат усвідомлено вважають себе недостатньо підготовленими у цьому віці до шлюбу та виконання різних сімейних функцій, ролей, обов'язків тощо.

На додаток, ми застосували анкетування «Ви вступаєте в шлюб?», задля виявлення причин, що спонукають студентів починати спільне сімейне життя та мотивів, що стають основним рушієм укладання шлюбу. В результаті опитування були отримані наступні показники:

1. Любов основним мотивом обрали усі учасники	– 100 %
2. Самотність, бажання підтримки від партнера	– 10 %
3. Спільність поглядів та інтересів	– 68 %
4. Матеріальна забезпеченість партнера (здебільшого жінки)	– 57 %
5. Оптимальний вік для шлюбу	– 34 %
6. Наявність житла у чоловіка	– 57 %
7. Незапланована вагітність	– 86 %
8. Бажання вирватися з-під контролю батьків	– 49 %
9. Прагнення мати дітей	– 31 %
10. Інше	– 0 %

Внаслідок кількісної та якісної обробки даних, нами було визначено, що у студентів найбільше домінують такі мотиви вступу у шлюб, як почуття любові «кохання», спільність поглядів та матеріальна забезпеченість (житло). Більш того, ми з'ясували, що важливим регулятором та рушієм до укладання шлюбу, за відповідями студентства (86 %), стає незапланована вагітність. Такі показники ілюструють сучасні проблеми статевого виховання молоді, а саме їх необізнаність з питань безпечних статевих зв'язків (низька контрацептивна культура). Тому на цей аспект варто звернути особливу увагу при плануванні програми підготовки студентів до сім'ї.

Оскільки, на практиці доведено, що через неузгодженість сімейних цінностей, установок та очікувань чоловіка і жінки виникають безліч непорозумінь та конфліктів у майбутньому подружньому житті, ми вирішили

дослідити базові установки сучасної студентської молоді на сімейне життя (за методикою), а також зіставити показники установок дівчат із установками юнаків. Для проведення дослідження ми застосували запитання стосовно 5 шкал та отримали наступні середньостатистичні показники.

Таблиця 2.2.

Середні показники опитуваних учасників (*max.* 4 бали, *min.* 1 бал)

№	Шкали	Жінки (сер.знач.)	Чоловіки (сер.знач.)
1.	Альтернатива між обов'язком і задоволенням	4,00	3,50
2.	Ставлення до автономності або залежності (пари)	2,00	2,00
3.	Ставлення до розлучення	2,75	2,62
4.	Патріархальний або егалітарний устрій життя	2,00	2,50
5.	Ставлення до грошей	2,25	2,37

Після проведення діагностики, інтерпретації та узагальненого аналізу результатів емпіричного дослідження, ми встановили наступні факти:

- і чоловіки і жінки зорієнтовані на отримання задоволення від подружнього життя на противагу обов'язкам;
- орієнтація на самотійне проведення часу, і лише частково разом;
- стримано-обережне ставлення до розлучення, частково лояльне;
- загалом схильність до рівноправності, але чоловіки проявили часткову патріархальну установку на життя;
- жінки легше відносяться до розтрат, ніж чоловіки, але й здатні заощадити кошти на щось важливе, чоловіки так само.

Для наочності, середні показники відповідей студентів ми подали у вигляді діаграми (додаток Д). Порівнюючи відповіді чоловіків та жінок, ми з'ясували, що установки сучасної молоді більшою мірою збігаються. Але, як можна побачити за діаграмою рівень показників здебільшого має середнє значення, тому все ж таки залишається актуальним спрямувати зусилля на

підвищення якісних показників та загального рівня готовності серед студентської молоді.

Підсумовуючи проведені нами дослідження, зазначимо, що сучасна студентська молодь характеризується здебільшого невисоким рівнем підготовленості до різних аспектів сімейного життя та початку незалежного подружнього співіснування з партнером: нечіткість уявлень про позитивно сформований шлюб та сім'ю, відсутність впевненості у здатності виконувати щоденні шлюбно-сімейні обов'язки, низька готовність до усвідомленого батьківства, часткова сформованість основних побутових, психологічних та педагогічних навичок тощо. На прикладі студентів ЗНУ ми проаналізували готовність за основними критеріями та визначили сучасні погляди молоді на сім'ю, доречність її створення у студентські роки (під час навчання), установки студентів на шлюб, як основну причину майбутніх непорозумінь та конфліктів, а також переважаючу мотивацію до початку сімейного життя.

Отже, ми переконані, що не можна вважати особистість підготовленою до створення сім'ї, якщо у неї немає чіткої установки та уявлення, про те навіщо вступати у шлюб, які відносини мають бути, як планувати спільне життя, вести господарство та ін. Крім того, наші дослідження показали, що загальна суб'єктивна думка студентів щодо власної сімейної готовності у цьому віці є дещо поверхневою та неоднозначною. Це свідчить про те, що для більшості студентів питання організації цілеспрямованої підготовки є досить актуальним. Тому, на підставі результатів діагностичного дослідження, вважаємо за необхідне розкрити основні компоненти програми комплексної підготовки студентської молоді до створення сім'ї.

На наше переконання, підготовка студентської молоді до створення сім'ї та подружнього життя, а саме виконання ними певних обов'язків, сімейних функцій, ролей, дотримання умов ефективної комунікації тощо, має базуватись на підвищенні як теоретичних знань із сім'ї, як цілого, так і практичних умінь з різних аспектів ведення шлюбу і подружньої взаємодії, а також із обов'язковим застосуванням різностороннього, комплексного та превентивно-

профілактичного підходів. На основі цього нами були визначені 10 ключових компонентів сімейної підготовки, які повинні бути врахованим при розробці комплексної програми підготовки молоді до створення сім'ї:

1. Особистісний (якості, риси та важливі властивості сім'янина).
2. Загальносоціальний (соціальна зрілість, суспільна сутність шлюбу, зміст та функції сім'ї, особливості шлюбу, сімейні ролі).
3. Психологічний (психологія кохання, саморегуляція у парі, психологічна сумісність та бар'єри, риси сім'янина, емоційна стійкість, міжособистісна комунікативна компетентність, психогігієна та психологія стосунків, емпатія до партнера).
4. Морально-етичний, морально-естетичний, морально-ціннісний (генеалогічна культура, культура спілкування та поведінки в сім'ї, етика стосунків та сімейна система цінностей, естетична культура, сімейні традиції, естетика побуту, подружній етикет та сімейна конституція).
5. Юридично-правовий (сімейна правова грамотність, аспекти офіційного і неофіційного укладання шлюбу, особисті правостосунки та праворамки).
6. Господарсько-практичний (побутові навички, раціональна організація побуту, домашньої механізації, розподіл обов'язків).
7. Економічний (економічне виховання, розподіл бюджету сім'ї).
8. Психолого-педагогічний (виховна компетентність, усвідомлене батьківство, вікова педагогіка, комунікативна культура, сімейно-психолого-педагогічна просвіта майбутніх батьків, аспекти планування, діагностики та перебігу вагітності).
9. Фізіолого-гігієнічний (сексуальна, контрацептивна, гігієнічна, репродуктивна культура, фізіологічні особливості статі, ЗСЖ, профілактика венеричних захворювань, особиста та фізична гігієна).
10. Сексуальний компонент (сексуальна освіта, статева соціалізація та вихованість, функції сексуальності, раціоналізація статевих контактів, гендерні особливості, формування сексуальної культури).

Тож, як можемо побачити, усі перелічені нами компоненти, з одного боку, відзначаються індивідуальною тематичною спрямованістю, а з іншого – постають невід’ємними елементами формування цілісної готовності особистості до створення сім’ї, які, комплексно поєднуючись, відображають якісну та різносторонню дошлюбну підготовку. Відтак, спираючись на результати проведеного дослідження констатувального етапу експерименту, можна наголосити на важливості розробки та впровадження в освітній процес ЗВО спеціальної програми підготовки студентської молоді до створення сім’ї з урахуванням усіх визначених компонентів, а також попередження майбутнього сімейного неблагополуччя через соціально-педагогічну роботу із студентською молоддю.

2.3. Програма підготовки студентської молоді до створення сім’ї

Результати констатувального етапу експерименту дали нам змогу розробити спеціальну програму підготовки студентської молоді до створення сім’ї. Дана програма націлена на підвищення рівня готовності студентської молоді до створення сім’ї та початку подружньо-сімейного життя шляхом організації різносторонніх соціально-психологічних та соціально-педагогічних заходів у рамках університету. Програма охоплює якісну підготовку за усіма визначеними компонентами формування готовності до створення сім’ї (психологічна, педагогічна, правова, загально-соціальна, економічна, моральна та ін.) і відображається в інформаційно-просвітницькій, психоконсультативній, практико-орієнтованій діяльності. Програма базується на систематичних та полінаправлених підготовчих заходах із застосуванням різноманітних форм, методів, технік роботи з молоддю, спрямованих на розвиток комунікативної, педагогічної, емоційної, духовної, особистісної та ін. сфер. Місією програми постає комплексне формування особистості майбутнього сім’янина, як передумови функціонування міцних і стабільних молодих сімей у майбутньому.

Мета програми: підвищити рівень готовності студентської молоді до створення сім'ї та початку подружньо-сімейного життя.

Завдання:

- підвищити обізнаність студентів з питань створення сім'ї та особливостей її функціонування (ключові аспекти процесу «family-building»);
- сформувані позитивні ціннісно-моральні уявлення щодо явища сім'ї, її функції у суспільстві та індивідуальному житті кожного, а також сформувані докладне розуміння та усвідомлення суті, змісту, специфіки та особливостей сімейного життя і шлюбно-сімейної взаємодії;
- підвищити рівень усвідомлення відповідальності молоді за стан свого здоров'я та здоров'я партнера/партнерки як передумови створення здорової майбутньої сім'ї – розвинути установки на турботу про себе, вдосконалити навички ЗСЖ та безпечних статевих контактів;
- навчити молодь правильно, легко, впевнено будувати сприятливі та гармонійні стосунки у подружжі – вміти ефективно розподіляти сімейні ролі (чоловіка/дружини, батька/матері та ін., їх функціонал та обов'язків), ділити сімейні обов'язки, вести спільний бюджет; дбати про морально-психологічний клімат у внутрішньосімейних відносинах, конструктивно долати труднощі, непорозуміння та вирішувати конфлікти; ефективно комунікувати у парі;
- підвищити рівень освіченості студентства щодо екологічних стосунків (відносин) та захисту власних прав в сім'ї, правової сімейної грамотності, правостосунків та праворамок сімейного життя;
- сформувані свідоме ставлення до батьківства через ознайомлення із засадами усвідомленого батьківства (батьківство-материнських ролей), до виховання дітей через розвиток педагогічної компетентності молодих особистостей (профілактика відмов від новонароджених), до створення сім'ї – навчити нести відповідальність за свої дії та вчинки;

Суб'єктами діяльності при реалізації програми постають викладачі тематичних блоків, спеціалісти зі сфер психології, соціальної педагогіки, психотерапії, тренери з фізичної активності, медичні працівники та юристи,

залежно від спектру аспектів та питань, що потребують висвітлення. Об'єкти діяльності – студентська молодь ЗНУ віком від 18 до 23 років.

Зміст програми:

1. Напрямки соціально-педагогічної роботи:

Спираючись на визначені компоненти готовності до сім'ї, вважаємо за доцільне у нашій програмі дошлюбної підготовки розподілити основні напрямки роботи за тематичними блоками, до складу яких входять:

- Інформаційний блок (детальне висвітлення аспектів сім'ї, її функцій, змісту, подружніх ролей, особливостей, сутності шлюбу, функцій дошлюбного спілкування, обов'язків шлюбних партнерів, правові засади функціонування сім'ї та юридичні аспекти шлюбу, доцільність та порядок реєстрації шлюбу, аліментні зобов'язання подружжя, правові основи позбавлення і поновлення права на батьківство, інформування про суспільну сутність шлюбно-сімейних стосунків, розкриття особливостей сучасних сімей, культури сім'ї).

- Психологічний блок (розвиток психологічних навичок студентів: взаємні поступки, компроміси, навички боротьби із психологічним навантаженням/стресами, конфліктами, навички самопідтримки власного стану, оволодіння прийомами саморегуляції та психологічного розвантаження, конфліктостійкості, стресостійкості, формування психологічної направленості на іншу людину, глибинної комунікативної культури та компетентності у спілкуванні, а також естетична підготовка – формування естетичних цінностей, культури сім'ї, естетики міжстатевих взаємин, побуту, формування умінь долати психологічні проблеми, розкриття психологічних проблем вагітності тощо).

- Особистісний соціально-педагогічний блок (формування соціально зрілої особистості через її саморозвиток, соціалізацію та самореалізацію у різних сферах життя, формування якостей та властивостей сім'янина, системи сімейних цінностей (гідність, вірність, подружній обов'язок), формування установок на створення сім'ї та прагнення її мати, установка на самореалізацію в сімейній сфері, а також морально-ціннісне спрямування – формування

моральних рис сім'янина, культура побиту, генеалогічна культура, та соціальне спрямування – навички взаємодії, конструктивного спілкування, взаємодопомоги та підтримки один одного, прищеплення навичок самовладання в сімейній взаємодії).

- Блок здоров'я (розкриття цінності ЗСЖ, правильної харчової поведінки, наголошення на важливості піклування про себе і партнера/ки, аспектів збереження репродуктивного, морального, фізичного здоров'я, ознайомлення із варіативністю способів сучасної контрацепції та самозахисту, розкриття здоров'я збережувальних технологій для побудови здорової майбутньої сім'ї, впровадження спортивних заходів та фізичної активності молоді, профілактика ПСШ, поради із самозахисту, антинікотинова та антиалкогольна пропаганда).

- Педагогічний блок (прокреативна підготовка майбутніх батьків, «Школа батьків», яка спрямована на формування усвідомленого та здорового батьківства, його компоненти (когнітивний, мотиваційний, емоційний, поведінковий та оцінний), функції батьків та особливості їх реалізації, формування правильного ставлення до дитини та її виховання – їх потреби, умови розвитку, вікові особливості, сутність формування у дітей «Я концепції»).

- Блок сексуальної педагогіки (сексуальної освіти та соціалізації) (розкриття компонентів сексуально-інтимної підготовки молоді до створення сім'ї – сексуальна освіта, яка постає ефективним знижувачем поширеності ризикової поведінки молоді, а також числа сексуальних партнерів серед молоді, інформування щодо безпечної сексуальної поведінки та культури, прищеплення сексуальних цінностей, розвиток практичних навичок самозахисту при статевих стосунках).

- Практичний блок – формування позитивної ситуативної поведінки та ситуативного реагування, організація практичного спілкування у парі, апробування стратегій побудови сприятливих взаємостосунків, шляхів подолання стресів, вирішення конфліктних ситуацій та непорозумінь,

економічне просвітництво із формуванням навичок ефективного розподілу сімейного бюджету, обов'язків та сімейних справ, розігрування практичних ситуацій чи можливих складних моментів у вихованні дитини, дієвий розподіл домашніх видів праці).

2. **Форми реалізації:** здебільшого групова форма роботи зі студентами, але за потреби можливе індивідуальне консультування; за засобом виховного впливу та змістовим наповненням застосовуватиметься словесно-практична та інформаційно-практична форми роботи. Крім того, реалізація перелічених вище напрямків відбуватиметься у формі лекційних занять, семінарів, відкритих диспутів та дискусій, круглих столів, дебатів, проведення тематичних тренінгів із застосуванням активних методів навчання, організація різноманітних групових занять, а також перегляди фільмів, відеороликів та сценок на педагогічні теми.

3. **Технології діяльності** – необхідним є застосування спеціальних соціально-педагогічних технологій, серед яких соціальна діагностика як діагностична технологія (виявлення і детальне вивчення актуального рівня готовності студентів ЗНУ до створення сім'ї – рівня знань, умінь, навичок, діагностування психологічної готовності до шлюбу тощо); соціальна профілактика як прогностично-превентивна технологія (попередження формування викривлених уявлень про шлюб, негативних тенденцій у поведінці молоді, превентивні заходи щодо зниження захворюваності на ВІЛ/СНІД, попередження дисфункціональності та розпадів майбутніх сімей, відмов від новонароджених тощо); соціальна терапія як виховна, реабілітаційна та корекційна технологія (відновлення індивіда у здатності до сприятливої міжособистісної взаємодії, корекція соціальних відносин, налагодження міжпартнерної комунікації та взаємозв'язку тощо)

4. **Методи діяльності:**

Діагностичні: соціальна експертиза, тематичні опитування студентів, аналіз та узагальнення результатів, анкетування/тестування, спостереження, контрольні зрізи, моніторинг.

Методи реалізації програми: - педагогічні (бесіда, інформування через розповіді, лекції, життєві приклади, виховання позитивної поведінки, навчання соціального досвіду, методи організації діяльності та вживання в роль – творчі/ділові/рольові ігри, мозкові штурми, педагогічна вимога, громадська думка, проектування педагогічних ситуацій та створення сценаріїв, кейси та ін.); - соціологічні (збір та аналіз попередньої інформації, спостереження, застосування опитувань, анкетувань, моніторинг та моделювання), метод емпіричного пізнання через спостереження та експеримент; - психологічні (медіація, тренінги, психологічне консультування, психотерапія – групова, аналітична, сугестивна, а також психодрами, аутотренінг, стимуляційні ігри – рольові/ділові); - організаційні методи (зустрічі, організація діяльності студентів, спортивні заходи, інформаційно-ознайомчі відвідування ЦСССДМ, медичних установ та ін.). На додаток у програмі підготовки до створення сім'ї можливе застосування технік арт-терапії, музикотерапії, комплексу дихально-розвантажувальних вправ, які будуть доречними у психологічному блоці програми, а також різноманітних кейс-технологій.

5. Очікуваний результат – готовність молодих особистостей до створення сім'ї та початку сімейного життя, яка характеризуватиметься наявністю у студентів ґрунтовної когнітивної бази, різносторонньої обізнаності з різних аспектів ведення сімейного життя, наявністю морально-психологічної налаштованості на сім'ю, а також практичною підготовленістю особистості до виконання функцій сім'ї. Застосування даної програми підготовки дасть можливість підвищити відповідальність сучасної молоді за збереження власного здоров'я, за власні дії, вчинки та поведінку, знизить ступінь ризику виникнення позашлюбних, незапланованих вагітностей та відмови від новонароджених, а також допоможе студентам уникати значної кількості майбутніх проблем, пов'язаних з вихованням дітей, конфліктами та сварками, які руйнують психологічний клімат у родині, труднощами у розподілі ролей та сімейних обов'язків. Тож, ефективність даної програми підготовки можна відобразити як у короткостроковій, так і довгостроковій перспективі.

Таблиця 2.3.

Очікувані результати реалізації програми

Короткострокові результати	Довгострокові результати
<p>1. Підвищ. рівня відповідальності за стан власного здоров'я та членів майбутньої сім'ї; сформованість установки на «усвідомлене батьківство»;</p> <p>2. Підвищ. рівня знань про психологічні, юридичні, педагогічні та медичні засади формування здорових та екологічних відносин, виховання здорових дітей у сприятливому здоровому сімейному середовищі;</p> <p>3. Сформованість навичок молоді конструктивно вирішувати конфлікти та непорозуміння, пов'язані із сімейним життям, розподілом ролей та сімейних обов'язків;</p> <p>4. Підвищ. рівня знань щодо юридичних аспектів укладання шлюбу, захисту власних прав у сімейному середовищі;</p> <p>5. Підвищ. рівня комунікативних навичок, соціальної компетентності,</p>	<p>1. Сприяння покращенню загальних показників здоров'я молоді при вступі у сімейне життя;</p> <p>2. Покращення статистичних даних щодо розлучень молодих пар та новостворених молодих сімей серед студентів;</p> <p>3. Зниження ступеня ризику виникнення позашлюбних, незапланованих вагітностей та відмови від новонароджених дітей в Запорізькій області, а також зменшення кількості неповних молодих сімей;</p> <p>3. Зниження динаміки у поширенні ІПСШ/ВІЛ/СНІДу серед молоді в Запорізькій області;</p> <p>4. Зростання рівня зацікавленості та мотивації студентів до здорового способу життя, актуалізація питання формування здорових сімей;</p> <p>5. Зміцнення функціонування молодих сімей серед студентів</p>

Продовження таблиці 2.3

<p>психологічної стійкості та навичок ефективного керування стресом;</p> <p>б. Зростання рівня прихильності учасників до ведення ЗСЖ та систематичне дотримання ними його принципів.</p>	<p>б. Підвищення активності представників молодіжних громадських організацій щодо вирішення даної проблеми, зміцнення партнерських стосунків з організаціями та медичними закладами по Запорізькій області.</p>
--	---

Отже, пріоритетними напрямками соціально-педагогічної роботи з формування хорошого сім'янина у рамках університету ми виокремили:

- загальне сімейне просвітництво у інформаційно-тренінгових формах (моделі сімейної поведінки, раціональне ведення спільного з партнером життя, побуту, розвиток умінь планувати сім'ю, розподіляти ролі, обов'язки, бюджет);

- організація профілактичних бесід, що сприятимуть налагодженню емоційно-психологічного клімату пари, вчасному виявленню внутрішніх проблем; - розвиток комунікативних навичок;

- формування навичок ЗСЖ студентів через підвищення їх обізнаності з безпечних статевих зв'язків, залежності батьківства від шкідливих звичок тощо;

- педагогічне просвітництво (уявлення про роль родини у вихованні дітей, її педагогічний потенціал та ін.);

- сімейне консультування задля вчасного передбачення шлюбних розбіжностей та їх усунення;

- підвищення загальної культури студентів, їх чуйності, взаємоповаги та інших необхідних якостей особистості як сім'янина;

- профілактика стресостійкості та конфліктостійкості;

- організація в університетах факультативних занять з проблем шлюбно-сімейних відносин, а також різних клубних об'єднань молодих пар з метою набуття навичок та вмінь успішного подружнього життя й обміну досвідом.

Крім того, на нашу думку, неодмінно важливим у процесі підготовки до

сім'ї є акцентування уваги на психологічній сфері готовності, а отже формування психологічної компетентності студентів, навчання їх психологічним основам шлюбу, розвитку сімейних почуттів, усвідомлення себе у новому колі ролей.

Отже, розроблена нами програма підготовки студентів до створення сім'ї спрямована на розвиток та засвоєння молоддю комплексу знань, умінь та навичок, що є важливими та необхідними у майбутньому сімейному житті. Оволодіння ними сприятиме появі впевненості у собі, готовності створити сім'ю та вести успішне подружнє життя. Більш того, така детальна і комплексна підготовка студентів у період навчання у ЗВО сприятиме формуванню безлічі важливих практичних здібностей особистості, охоплюючи одночасно правовий, педагогічний, соціальний та психологічний аспекти.

Можна зробити висновок, що від того наскільки студенти будуть підготовлені до створення сім'ї та сімейного життя ще в дошлюбний період залежить протікання їх майбутньої соціально-психологічної адаптації, взаємодії та стабільності й міцності шлюбу. Підготовка молоді на основі визначених нами напрямків реалізації програми буде сприяти підвищенню рівня знань молоді з різних аспектів сімейного життя, ефективному спілкуванню подружжя, яке буде здатне подолати разом різноманітні життєві труднощі, їх успішному сімейному функціонуванню, а також значно підвищить загальні показники готовності до створення сімей серед студентства.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та емпіричне дослідження проблеми готовності студентської молоді до створення сім'ї. Розглянуто сучасні тенденції формування та специфіку функціонування сімей даної вікової категорії, розкрито сутність, структуру та особливості формування готовності до створення сім'ї, а також визначено актуальний рівень підготовки студентської молоді до початку подружньо-сімейного життя. Розроблено спеціальну програму сімейної підготовки (визначено зміст, методи, форми, напрямки підготовки), спрямовану на підвищення різносторонньої обізнаності молоді, а також формування сімейної зрілості, компетентності та комплексної готовності студентів створити власну сім'ю. На основі здійсненої роботи ми дійшли таких висновків.

Створення сім'ї – складний, багатокомпонентний, тривалий та досить нелегкий процес, який так чи інакше постає невід'ємним елементом життя людей та важливим чинником соціалізації кожної молодої особистості. Він обумовлюється внутрішньою вмотивованістю, налаштованістю та готовністю людини створити власну сім'ю та підтримувати здорові сімейні стосунки.

Готовність до цього етапу життя формується під впливом багатьох чинників, починаючи з виховання у батьківській сім'ї та закінчуючи спеціально організованими підготовчими та виховними заходами, впливами оточуючого середовища. Характерних показників готовності особистості до сім'ї безліч: сформованість та цілісність уявлень про сім'ю та сімейне життя, розуміння соціальної сутності, цінності, особливостей та функцій сім'ї, наявність якісної та ґрунтовної когнітивної бази, особистісна зрілість, усвідомлення власної здатності створити сім'ю та підтримувати сприятливий сімейний клімат і гармонійні стосунки з партнером (кою), розуміння майбутніх обов'язків, зобов'язань, ролей, готовність нести відповідальність тощо.

Формування сімей за студентського віку уособлює досить непросте

психологічне та соціальне утворення, яке супроводжується кардинальною зміною усього способу життя молодих особистостей: поява широкого кола зобов'язань, труднощів, нових обов'язків, до яких не кожен виявляється готовий. Як наслідок, загострюються проблеми у стосунках, виникають нерозв'язані конфлікти, побутові сварки, що нерідко спричиняють розлучення молодих пар. Крім того, наростання негативних тенденцій серед молоді, а саме ранні вагітності, відмови від новонароджених, переважання вільних стосунків, підвищення захворюваності на ВІЛ/СНІД, нестабільність молодих сімей та ін., підкреслюють нагальну необхідність завчасної сімейної підготовки.

Розгляд готовності як рушійного чинника до створення сім'ї виявився ключовим у розумінні стабільності подружніх пар та майбутнього ефективного і, що не менш важливо, щасливого функціонування сімей. У нашому дослідженні ми звернули увагу на те, що готовність уособлює поєднання безлічі структурних компонентів (педагогічного, психологічного, правового, мотиваційного, морально-етичного, когнітивного, ціннісно-орієнтаційного та ін.), які є взаємопов'язаними між собою та обов'язковими до освоєння перед початком сімейного життя.

Проведене нами діагностичне дослідження з вивчення рівня підготовки студентської молоді до створення сім'ї базувалося на визначенні основних аспектів готовності до створення сім'ї та, загалом, рівня підготовленості до різних ситуацій майбутнього сімейного життя. Дослідження містило в собі:

- визначення уявлень, поглядів, прагнень та установок на майбутнє сімейне життя, що дало можливість зрозуміти й узагальнити ставлення сучасних студентів до явища сім'ї;
- діагностування рівня знань щодо сім'ї та подружньо-сімейного життя, а також здатності молодої особистості спільно з партнером (кою) долати труднощі, ефективно взаємодіяти та конструктивно вирішувати конфлікти;
- аналізування готовності виконувати сімейні функції, ролі, обов'язки;
- визначення мотивів, які прискорюють створення сім'ї серед молоді;
- діагностування основних установок дівчат і хлопців на сімейне життя,

з урахуванням поглядів, ставлень до грошей, розлучення, виховання дітей та ін.

Узагальнений аналіз кількісних та якісних результатів проведеного емпіричного дослідження показав, що сучасна молодь хоч і володіє певними знаннями, уявленнями щодо позитивно сформованого сімейного життя, рольовими переконаннями та комунікативними навичками, але їх рівень є недостатнім для побудови стабільної, здорової та міцної майбутньої сім'ї. Це пояснюється недосвідченістю студентів з питань ведення подружнього життя, управління власною поведінкою та емоціями, невмінням поєднати складні сімейно-рольові функції з навчанням, періодичними прогалинами у знаннях щодо ефективної комунікації, ведення господарства, якісного батьківства, а також відсутністю практичних навичок та умінь.

На основі цього нами були визначені основні складові компоненти підготовки студентської молоді до створення майбутньої сім'ї, які охопили не тільки сімейний аспект, формування сімейної зрілості та грамотності, але й особистісну складову (особистісний розвиток, якості, риси сім'янина, культура, навички самостійності у прийнятті рішень, стриманості, стресостійкості до труднощів, навичок взаємопідтримки тощо). Крім того, вони стали базовими елементами спеціальної програми підготовки студентів до створення сім'ї, яка характеризується комплексною та різносторонньою спрямованістю.

Розроблена нами програма сімейної підготовки спрямована на формування цілісної готовності студентів до створення майбутньої сім'ї, початку подружньо-сімейного життя та виконання сімейних функцій. Програма включила в себе ряд різносторонніх соціально-педагогічних і соціально-психологічних заходів теоретичного і практичного характеру, які охопили одночасно педагогічний, комунікативний, емоційний, правовий, моральний та психологічний аспекти. Визначені у програмі методи, форми та технології діяльності сприятимуть ефективному розвитку та засвоєнню молоддю комплексу спеціальних знань, умінь та практичних навичок, необхідних у майбутньому сімейному житті.

Можна зробити висновок, що від того наскільки студенти будуть

підготовлені до створення сім'ї та сімейного життя залежить протікання їх майбутньої соціально-психологічної адаптації у сімейному середовищі, ефективність взаємостосунків у парі, якість виконання ними сімейних функцій, ролей та, загалом, злагодженість функціонування новоствореної сім'ї. На наше переконання, підготовка молоді на основі визначених нами напрямків реалізації програми буде сприяти підвищенню рівня знань студентів з різних аспектів сімейного життя, ефективному спілкуванню молодого подружжя, яке буде здатне подолати разом будь-які життєві труднощі та непорозуміння, їх успішному сімейному функціонуванню, а також значно підвищить загальні показники готовності до створення сімей серед студентства. Більш того, така підготовка підвищить відповідальність сучасної молоді у стосунках, знизить показники негативних явищ серед молоді (відмов від новонароджених дітей, ВІЛ/СНІД захворюваності, ранніх вагітностей, розлучень) а також стане запорукою становлення міцних, благополучних, стабільних та психологічно здорових молодих сімей у майбутньому.

Перспективою подальшого дослідження вважаємо впровадження розробленої програми підготовки студентської молоді до створення сім'ї в навчально-виховний процес ЗВО (організація факультативних занять, тренінгів, заходів неформальної освіти з сімейної підготовки, лекцій / навчальної дисципліни тощо), що дасть можливість не тільки якісно та цілісно підготувати молодь до створення сім'ї, але й сформує у них відповідальне ставлення до сім'ї, шлюбу та батьківства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балабух І. М., Осецька Л. В. Трансформація сімейно-шлюбних орієнтацій сучасної української молоді. Вісник НТУУ «КПІ». *Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 4, 2009. С.1-4.
2. Буленко Т. В. Соціально-психологічні основи функціонування сучасної молоді сім'ї. *Наук. вісник ВДУ ім. Лесі Українки*. Луцьк, 2010. № 9. С 24–35.
3. Главацька О. Л. Сутність і особливості статевої соціалізації молоді як теоретична основа професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. *Social Work and Education*. 2014. № 1. С. 64–71.
4. Гончар Л. В., Кравченко Т. В. Формування сімейних цінностей у молоді в сучасних соціокультурних умовах: монографія. Харків : друкарня Мадрид, 2016. 175 с.
5. Гречин І. М. Підготовка молоді до виконання батьківських обов'язків у Німеччині : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Тернопіль, 2012. 166 с.
6. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2623160-v-ukraini-smertnistperevisue-narodzuvanist-majze-udvicerzstat.html> (дата звернення: 16.11.2022).
7. Державна цільова соціальна програма підтримки сім'ї на 2016-2021 роки. URL: <http://www.zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 17.03.2023)
8. Долинська Л. В, Демидова Т. А. Підготовка молоді до сімейного життя. Соціально-психологічний тренінг: навч.-методич. посіб. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2002. 73 с.
9. Замашкіна О. Д. Педагогіка сімейного виховання: навч. посіб. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2016. 400 с.
10. Захарченко В. Г. Готовність молоді до сімейного життя : соціально-психологічний аспект. *Психологія. Збірник наукових праць*. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, випуск 24., 2009. С. 41–48

11. Капська А. Й. Молода сім'я: проблеми та умови її становлення. Київ : ДЦССМ, 2006. 184 с.
12. Карасевич А. П. Зміст і структура готовності студентів до шлюбу і створення сім'ї. *Освітнянські обрії: реалії і перспективи* : зб. наук. пр. Київ : ПІТО, 2007. № 3. С. 313–314.
13. Концепція Загальнодержавної цільової соціальної програми протидії ВІЛінфекції/СНІДу на 2019-2023 роки. URL: https://moz.gov.ua/uploads/5670-pro_20180621_1 (дата звернення: 12.02.2023).
14. Кравець В. П. Сексуальна педагогіка: навч. посіб. Тернопіль : ТНПУ, 2016. 320 с.
15. Кравець В. П. Підготовка учнівської молоді до сімейного життя в зарубіжній школі та педагогіці : історія та сучасність : монографія. Тернопіль : ТНПУ, 2019. 256 с.
16. Кравець В. П. Підготовка учнівської молоді до сімейного життя в Україні ХХІ століття : стан, тенденції, шляхи вдосконалення: монографія. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2020. 584 с.
17. Лисенко Л. М. Психологічні чинники задоволеності стосунками в молодих парах. *Теорія і практика сучасної педагогіки та психології*. Запоріжжя, 2018. № 5. С. 73–77.
18. Максимова Н. Ю. Сімейне консультування : навч. посіб. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 304 с.
19. Михайлова Л. М. Основні напрямки соціально-педагогічної роботи із студентськими сім'ями. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2012. № 3. С. 74–79.
20. Молода сім'я в Україні: проблеми становлення та розвитку. Тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2019 р. Київ : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2020. 140 с.
21. Москаленко В. В. Соціалізація особистості : монографія. Київ : Фенікс, 2013. 540 с.
22. Мушкевич М. І., Федоренко Р. П., Магдисюк Л. І., Дучимінська Т. І.

- Психологія молоді сім'ї : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 235 с.
23. Озерська З. В. Формування здорового способу життя студентів засобами виховної роботи у технікумі. URL: <http://eprints.kname.edu.ua/29501/1/86.pdf> (дата звернення: 02.04.2023).
24. Островська Н. О. Основні складові соціально-педагогічної діяльності щодо формування усвідомленого батьківства молоді. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка* / гол. ред. В. С. Курило. Луганськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2012. № 16 (251). С.115–122.
25. Потапчук Є. М. Психологічна діагностика шлюбного потенціалу та міжособистісної сумісності з партнером : *довідник сімейного психолога*. Хмельницький : «PolyLux design print», 2020. 36 с.
26. Потапчук Є. М. Кризи сімейного життя та як їх подолати : *довідник сімейного психолога*. Хмельницький : ХНУ, 2014. 35 с.
27. Потапчук Є. М., Потапчук Н. Д. Позашлюбні стосунки подружжя та причини їх виникнення : зб. наук. пр. НАДПСУ. *Педагогічні та психологічні науки*. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2015. № 61. С. 205–209.
28. Психологія сім'ї : навч. посібн / за ред. В. М. Поліщука. Суми : Унів. книга, 2008. 240 с.
29. Радчук В. М. Механізми вибору шлюбного партнера. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2014. Вип. 2. С. 232–239.
30. Сидоренко А. В. Структурні компоненти психологічної готовності молоді до сімейних стосунків. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2013. № 1(30). С. 343–349.
31. Скоромна О. П. Студентська сім'я як об'єкт соціально-педагогічної діяльності. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. Луганськ : ЛНУ Ім. Т. Шевченка, 2013. № 3. С.32–38.
32. Стандарти сексуальної освіти в Європі. URL: http://srhhiivlinkages.org/wpcontent/uploads/2013/04/who_bzga_standards_ru.pdf (дата звернення: 25. 03. 2023)
33. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї: навч. посіб. Кременчук : ПП

- Щербатих О. В., 2015. 136 с.
34. Сухомлинський В.: наук. праці / упоряд. та наук.ред. : П. Сікорський, Д. Герцюк. Львів : Література, 2018, 252 с.
35. Фаринич О. Ю., Щербан Т. Д. Психологічні особливості студентських сімей. *Проблеми сучасної психології: матеріали зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-т. ім. Івана Огієнка.* / Ін-т. психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Вип. 21. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2013. С. 713–724.
36. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї: навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 364 с.
37. Федоренко Р. П. Психологічний практикум з консультування: зміст, прийоми, технології : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луцьк : СНУ ім. Лесі Українки, 2012. 200 с.
38. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді: *Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року).* Київ : Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики, 2016. 200 с.
39. Цюркало Т. І. Дослідження інституту сім'ї в лоні соціально-філософського знання. *Вісник НТУ України «Київський політехнічний інститут».* Філософія. Психологія. Педагогіка. Київ, 2009. № 2 (26). С. 148–152.
40. Чхайдзе А. О. Взаємозв'язок особистісної зрілості з мотивацією створення шлюбу. *Теоретичні і прикладні проблеми психології.* 2013. № 3(32). С. 298–302.
41. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідемічну ситуацію та результати діяльності системи охорони здоров'я України. МОЗ України, ДУ «УІСД МОЗ України». Київ, 2017. 516 с.
42. Яворська Л. Г. Підготовка молоді до сімейного життя в США. *Статева соціалізація та підготовка учнівської молоді до сімейного життя у педагогіці та шкільній практиці зарубіжних країн.* Тернопіль : ТЗОВ «Видавництво Астон», 2009. 206 с.
43. Myers-Walls J. A., Ballard S. M., Darling C. K. (2011). Reconceptualizing the

- domain and boundaries of family life education. Family. N.Y., 2011. 370 pages.
- 44.Rostowska T. (2014) Małżeństwo a funkcjonowanie rodziny. *Roczniki Pedagogiczne*. 2014. P. 29–51.
- 45.Standards for Sexuality Education in Europe. WHO Regional Office for Europe and BZgA. Federal Centre for Health Education, BZgA, Cologne, 2010. 75 pages.
- 46.Shneyder L. B. (2006) Family psychology: textbook for universities. 2 publishing: Business book. 2006. 768 pages.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета «Ваші уявлення про шлюб»

Зміст: анкета містить 20 запитань відкритого й тестового характеру, на які опитувані мають відповідати швидко та індивідуально. Приблизний час – 20-25 хвилин.

Опитувальник

1. Опишіть власне уявлення майбутнього партнера.
2. Який освітній статус повинен мати ваш партнер?
3. Яким повинен бути матеріальний статус вашого обранця?
4. Які б риси характеру хотіли бачити в ньому?
5. Як ви ставитесь до укладання шлюбу у студентські роки?
6. Чи хотіли б ви укласти шлюб під час навчання?
7. Ваше відношення щодо дошлюбних сексуальних відносин?
8. Яку б форму шлюбно-сімейних відносин ви б вибрали?
9. Який мотив повинен домінувати при вступі у шлюб?
10. Хто має займатись вихованням дітей?
11. Що для вас є ознаками благополуччя і неблагополуччя в сімейних відносинах?
12. Якій моделі сімейних відносин ви віддаєте перевагу?
13. Чи є для вас взірцем сімейне життя ваших батьків?
14. В якому віці найкраще брати шлюб?
15. Чи потрібна спеціальна підготовка молоді до сімейного життя?
16. Де має відбуватися підготовка до подружнього життя?
  - а) спеціальні заняття вищих навчальних закладах;

- б) у шлюбно-сімейних консультаціях;
- в) у місцях реєстрації шлюбу;
- г) у формі індивідуальних лекцій у місцях реєстрації шлюбу;
- д) випуск спеціальної літератури;
- е) транслювання телепередач, Інтернет-сайтів та ін.;
- ж) в поліклініці, медичних закладах.

17. Чи є допустимі інтимні стосунки до весілля?

18. На вашу думку, дошлюбний сексуальний досвід впливає на подружнє життя?

19. Ви готові вступити в шлюб:

- а) Так, повністю;
- б) Я сумніваюсь, але вважаю що все буде гаразд;
- в) Я не вступити до шлюбу.

20. На момент укладення шлюбу, ви дійсно вважаєте, що можете збудувати надійний та добрий шлюб?

Додаток Б

Тест-карта оцінки готовності до сімейного життя (І. Юнда)

Опитувальник містить 10 різних ситуацій з варіантами поведінки. *Процедура діагностування:* студенти самостійно мають ознайомитися з наведеною ситуацією взаєностосунків при виконанні функцій сім'ї та обрати одну з відповідей, яка найбільш співвідноситься з уявленнями про себе та свої дії. Обробка результатів відбувається визначенням сумарного балу за допомогою оцінюючого ключа (шкалою оцінювання – *Додаток Б(2)*).

Таблиця Б.1

Опитувальник

Типові ситуації та можливі варіанти поведінки	П (1)	В (2)	Н (3)
<p>I. У молодого чоловіка (дівчини) виникають неприємності на роботі: 1) невдоволення, докори за млявість, нездатність налагодити взаємини з керівництвом, вирішити виробничі питання; 2) спокійні і дружні відносини, іноді з втіхою і розподілом горя; 3) емпатія, прояв ніжності, бажання заспокоїтися, зберігати впевненість у правильності.</p> <p>II. Зустріч гостей - батьків, родичів і друзів: 1) прийом простого, без особливого ентузіазму, чайного столу з обговоренням сімейних проблем і новин; 2) прийом без будь-якого ентузіазму, без ознак належної поваги, невдоволення іноді прослизає через розмову; 3) прийом в урочистій обстановці, зі святково начиненим столом, улюбленими стравами гостей, культурно-розважальною програмою.</p> <p>III. Спільні закупівлі продуктів: 1) дружнє обговорення планів,</p>			

в реалізації яких беруть на себе посильну, але активну участь всі члени сім'ї; 2) одноосібне прийняття рішень, одне з подружжя віддає накази, інше їх виконує; 3) байдуже ставлення до майбутнього, негативні заяви про плани з подальшою критикою того, що було зроблено, сварки з цього приводу.

IV. «У мене немає часу, я працюю»: 1) такі міркування, як: «Робота на роботі, а час вдома - сім'я, особисте життя»; негативна, іноді дратівлива реакція на виробничі проблеми; 2) ставлення до працевлаштування чоловіка з розумінням, хоча і без особливого інтересу до його професії; 3) повага до професії, успіх, великий інтерес до роботи чоловіка і його трудових проблем.

V. Турбота про комфорт, естетику повсякденного життя, чистоту одягу, білизни; прибирання квартири, приготування їжі з урахуванням різних смаків: 1) міркування типу: «Ідеальний порядок в будинку - це моя мрія, але одна (один) я не в змозі впоратися, мені потрібен помічник і стимул»; 2) перевага незалежної домашньої економіки з адекватним сприйняттям доброзичливої критики і побажань, не відмовляючись від корисної допомоги; 3) такі міркування, як: "Я визнаю, що порядок в будинку це добре, але немає бажання це робити; якби хтось взяв прибирання, прання і приготування їжі на себе, я був би (була) дуже щасливий (рада)".

VI. Сексуальні стосунки: 1) стриманість і помірність у досягненні сексуального задоволення; 2) сексуальні стосунки займають домінуюче місце в сімейному житті, все інше має підлегле значення; 3) сексуальне життя відводиться на другий план, основні інтереси зосереджені на матеріальному

забезпеченні, соціальному престижі, трудовій діяльності.

VII. Догляд за дітьми: 1) такі міркування, як: «Давайте поживемо самі для себе, а про дитину не пізно буде подумати і через кілька років»; "Мені потрібна дитина в сім'ї, але я хочу не більше одного". 2) бажання мати якомога більше дітей; 3) бажання мати двох або трьох дітей.

VIII. Турбота про виховання дітей: 1) надання дитині можливості для самоосвіти, свободи вибору та дій; 2) прагнення до різнобічного (інтелектуального, психоемоційного і фізичного) розвитку дитини; 3) протиставлення інтелектуальних та спортивно-фізичних нахилів; напрямок на односторонній розвиток здібностей.

IX. Самовдосконалення в сім'ї: 1) турбота про всебічний розвиток кожного, індивідуальне оволодіння навичками, розвиток активної життєвої позиції; 2) розвиток у головній ролі (все тільки разом), взаємне обмеження суспільної активності; 3) дозвілля без цілеспрямованих прагнень, заохочення вільного проведення часу.

X. Вибір і розвиток комунікабельності: 1) скромна поведінка в суспільстві, сумлінна праця не пов'язана з бажанням завоювати увагу кожного, але цінується вміння відстоювати свої позиції; 2) головне - здатність «бути невидимим у спілкуванні поза сім'єю, а іноді і вдома»; 3) прагнення поліпшити манери поведінки і форми спілкування, гідно утверджувати і представляти свою сім'ю і себе особисто.

«Шкала оцінок варіантів»

Оцінюючий ключ розраховано для підсумування сумарного балу за отриманими відповідями. Бали в межах від 70 до 100 свідчать про достатню підготовку до сім'ї, сума балів від 20 до 70 – задовільна готовність, а нижче 20 балів позначає незадовільну підготовленість до шлюбу.

Таблиця Б.2.

«Ключ»

Життєві ситуації	Обраний варіант поведінки, бали		
	П	В	Н
I	-3	5	10
II	5	-3	10
III	10	5	-3
IV	-3	5	10
V	10	5	-3
VI	10	5	-3
VII	-3	5	10
VIII	-3	5	10
IX	10	5	-3
X	5	-3	10

Додаток В

«Ви вступаєте в шлюб» (В. Сисенко)

Процедура діагностування: учасникам пропонується обрати з перелічених мотивів до вступу у шлюб найбільш важливі для себе мотиви та поставити позначку (+), або ж зазначити інше.

Таблиця В.1

«Ви вступаєте в шлюб»

№	Мотив початку сімейного життя та вступу у шлюб (для студентів)	Місце для позначки +
1	Любов	+++++++....
2	Самотність, прагнення знайти підтримку у партнері	+++...
3	Спільність поглядів та інтересів	+++++....
4	Матеріальна забезпеченість партнера	+++++...
5	Оптимальний вік для шлюбу	++...
6	Наявність житла	+++++...
7	Позапланова вагітність	+++++++....
8	Бажання вирватися з-під контролю батьків	++...
9	Прагнення мати дітей	+++...
10	Інше	...

Додаток Г

«Визначення установок на сімейне життя»

Складається модифікована методика зі 20 суджень за 5 шкалами, а саме:

- 1) альтернатива між почуттям задоволення і обов'язку (№ 1, 2, 3, 4);
- 2) ставлення до автономності або залежності пари – спільна чи роздільна діяльність (№ 5, 6, 8, 15);
- 3) ставлення до розлучення (№ 7, 9, 10, 11);
- 4) ставлення до патріархального або егалітарного влаштування сім'ї (№ 12, 13, 14, 16);
- 5) ставлення до грошей - ошадливість або легкість витрат (№ 17, 18, 19, 20).

Процедура діагностування: студентам пропонується оцінити ступінь своєї згоди з певним судженням. Інтерпретація результатів відбувається шляхом підсумування середнього арифметичного значення 4 відповідей по кожній шкалі. *Оцінюючий ключ:* 4 б. – відповідь «так, це так», 3 б. – «ймовірно, це так», 2 б. – «навіть чи це так», 1 б. – «ні, це не так». Чим вищий бал за шкалою (макс.4, мін.1), тим більш позитивна установка особистості, оптимістичне уявлення та краще ставлення до тої чи іншої сфери життя.

Опитувальник

1. Я впевнений (а), що існують певні моральні принципи, якими слід керуватися в будь-яких обставинах :

1) так, це так	Ж (4)
2) ймовірно, це так	Ч (3)
3) навряд чи це так	
4) ні, це не так	

2. Що б людина не робила, головне, щоб він від цього отримував задоволення:

1) так, це так	ЧЖ (4)
2) ймовірно, це так	

- 3) навряд чи це так
- 4) ні, це не так
3. Я думаю, що по можливості потрібно уникати робити те, що тобі неприємно:
- 1) так, це так Ж(4)
- 2) ймовірно, це так Ч (3)
- 3) навряд чи це так
- 4) ні, це не так
4. Щоб бути щасливим, потрібно, перш за все, виконувати свої обов'язки перед іншими людьми:
- 1) так, це так Ж (4)
- 2) ймовірно, це так
- 3) навряд чи це так Ч (2)
- 4) ні, це не так
5. Я думаю, що подружжя повинні розповідати один одному про все, що їх хвилює:
- 1) так, це так
- 2) ймовірно, це так
- 3) навряд чи це так ЧЖ (2)
- 4) ні, це не так
6. Я думаю, що в хорошій сім'ї подружжя повинні розділяти різні хобі та захоплення один одного:
- 1) так, це так
- 2) ймовірно, це так
- 3) навряд чи це так Ч (2)
- 4) ні, це не так Ж (1)
7. Бути постійним свідком сварок батьків для дитини значно важче, ніж залишитися з одним з батьків після розлучення :
- 1) так, це так ЧЖ (4)
- 2) ймовірно, це так
- 3) навряд чи це так

4) ні, не залежно від відносин батьків, для дитини краще жити з батьком і матір'ю

8. У хорошій сім'ї подружжя повинні проводити вільний час завжди разом:

- 1) так, це так
- 2) ймовірно, це так Ч (3)
- 3) навряд чи це так Ж (2)
- 4) думаю, що вільний час слід проводити порізно

9. Часто люди розлучаються, не використовуючи всіх можливостей налагодити відносини:

- 1) так, це так
- 2) ймовірно, це так Ж(3)
- 3) навряд чи це так Ч(2)
- 4) ні, це не так

10. Розлучення, по-моєму, дає людині можливість, врешті-решт, знайти собі такого супутника, життя, який йому потрібен:

- 1) так, це так
- 2) ймовірно, це так
- 3) навряд чи це так ЧЖ(2)
- 4) ні, можливість розлучення лише заважає цьому

11. Я думаю, що доступність розлучення привела, до того, що руйнуються багато шлюбів, які могли б бути вдалим, якби розлучення був неможливий:

- 1) так, це так
- 2) ймовірно, це так
- 3) навряд чи це так ЧЖ (2)
- 4) ні, можливість розлучення допомагає зберегти вдалий шлюб і дає засіб

виправити помилку

12.

Сучасні жінки все рідше відповідають істинному ідеалу жіночності:

- 1) так, це так
- 2) ймовірно, це так
- 3) навряд чи це так Ч (2)

4) ні, це не так Ж (1)

13. Як зараз, так і в майбутньому, всі основні обов'язки жінки будуть пов'язані з домашнім вогнищем, а чоловіки - з роботою:

1) так, це так

2) ймовірно, це так Ч (3)

3) навряд чи це так Ж (2)

4) ні, це не так

14. Для сучасної жінки так само важливо володіти діловими якостями, як і для чоловіка:

1) так, це так Ж (4)

2) ймовірно, це так Ч (3)

3) навряд чи це так

4) ні, для чоловіка це значно важливіше

15. І дружина, і чоловік повинні мати деяку суму, яку кожен може витратити так, як вважає за необхідне:

1) так, це так Ж (4)

2) ймовірно, це так

3) навряд чи це так

4) ні, всі витрати потрібно обговорювати разом Ч(1)

16. Професійні успіхи дружини заважають щасливого сімейному житті:

1) так, це так

2) ймовірно, це так Ч (3)

3) навряд чи це так

4) ні, це не так Ж (1)

17. Якщо є гроші, то не варто роздумувати, купити або не купити вподобану річ:

1) так, це так

2) ймовірно, це так Ж (3)

3) навряд чи це так

4) ні, це не так Ч (1)

18. Я думаю, що слід реєструвати (наприклад, записувати) все зроблені витрати:

- 1) так, це так
- 2) ймовірно, це так Ч (3)
- 3) навряд чи це так Ж (2)
- 4) ні, це не так

19. Бюджет сім'ї необхідно планувати до найдрібніших покупок:

- 1) так, це так
- 2) ймовірно, це так ЧЖ (3)
- 3) навряд чи це так
- 4) ні, я думаю, планувати бюджет не треба

20. Я вважаю, що необхідно робити заощадження, навіть якщо при цьому доводиться собі в чомусь відмовити:

- 1) так, це так
- 2) ймовірно, це так Ч (3)
- 3) навряд чи є сенс робити заощадження, якщо коштів недостатньо
- 4) робити заощадження слід тільки в тому випадку, якщо для цього не треба економити Ж (1)

Додаток Д

«Установки на сімейне життя»

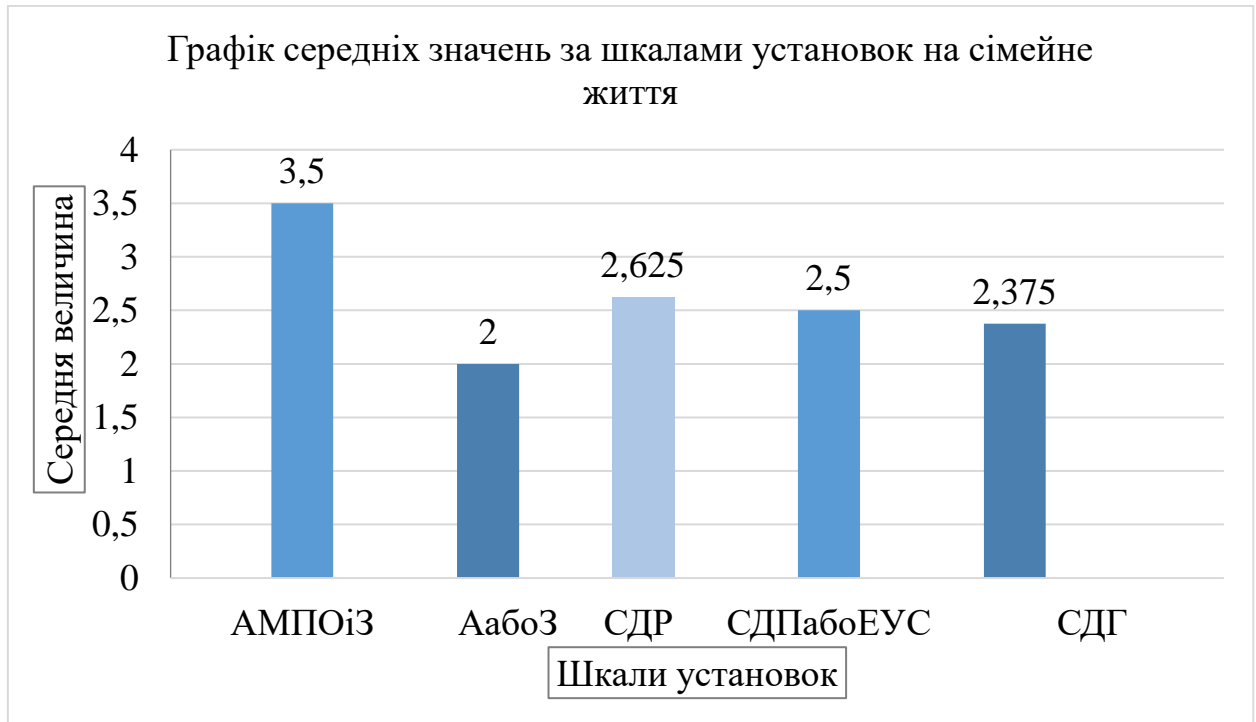

Рисунок Д.1 – Діаграма «Установки на сімейне життя»

Умовні позначення:

- АМПОіЗ – альтернатива між почуттям обов’язку і задоволенням;
- АабоЗ – ставлення до автономності або залежності (пари);
- СДР – ставлення до розлучення;
- СДПабоЕУС – ставлення до патріархального або егалітарного устрою;
- СДГ – ставлення до грошей.